

บทที่ ๒

สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา

การศึกษาวิจัยในบทนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสถานภาพสตรีตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาทั้งในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาล เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่างและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการอุบัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์มีส่วนสำคัญในการยกระดับฐานะและเพิ่มคุณค่าให้กับสตรีมากขึ้น ด้วยแนวความคิดของไม่แบ่งแยกชนชั้นวรรณะ ให้ทุกคนมีสิทธิและมีความเท่าเทียมกัน แม้ต่างวรรณะกัน สตรีมีโอกาสพบพระพุทธศาสนา มีโอกาสเข้าถึงพระธรรม สตรีสามารถปฏิบัติและบรรลุได้ถึงระดับโลกุตระธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ดังนั้น เนื้อหาของบท จะกล่าวถึงสถานภาพของสตรีใน ๒ ช่วงเวลา กล่าวคือ ในช่วงแรกเป็นการอธิบายถึงสตรีในช่วงก่อนพุทธกาลว่ามีสถานะและบทบาทอย่างไร ตามด้วยเนื้อหาของสตรีในสมัยพุทธกาล ว่ามีสถานะและบทบาทเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร บทบาทของสตรีโดยทั่วไปนั้นจะกล่าวถึงใน ๒ ลักษณะ คือ บทบาทที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสังคม โดยเน้นไปยังหน้าที่หลักของสตรีที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นสตรีในฐานะผู้หญิง (ลักษณะโดยทั่วไป) สตรีในฐานะบุตร สตรีในฐานะภรรยา สตรีในฐานะมารดา และ สตรีในฐานะหญิงหม้าย รวมถึง บทบาทของสตรีที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายของคำว่า สตรี

ก่อนจะศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีทั้งในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาล ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องที่ใช้เรียกแทนสตรี ซึ่งจะเห็นได้ว่า มีนิยามศัพท์ที่ใช้เรียกแทนสตรีอยู่หลายคำด้วยกัน ซึ่งคำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นทัศนะและท่าทีของสังคมมีต่อสตรีในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

คำว่า **สตรี** ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า สตรี ใช้เรียกแทนมนุษย์ผู้หญิง หรือ หญิง ซึ่งเป็นเพศที่ตรงข้ามกับบุรุษ^๑

คำว่า **สตรี** ตามคัมภีร์ศัพท์วิเคราะห์ภาษาบาลี แสดงคำที่เกี่ยวข้องกับสตรีไว้ ๑๕ คำคือ

(๑) อิตถิ หมายถึง หญิงผู้ปรารถนาชาย มีรูปวิเคราะห์ว่า นเร อิจจติ อิตถิ

(๒) สีมณฑินี หมายถึง หญิงผู้ประกอบด้วยแสงผม มีรูปวิเคราะห์ว่า สีมณฑโยคา สีมณฑินี

(๓) นารี หมายถึง หญิงผู้เป็นของชายต้องคู่กับชาย มีรูปวิเคราะห์ว่า นเรน โยคโต นรส

ส่าย นารี

(๔) ถิ หมายถึง หญิงผู้เป็นที่ตั้งแห่งครรภ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า ติฏฐติ คพฺโถ ยสสนฺติ ถิ

^๑ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๑๕.

(๕) วฐู หมายถึง หญิงผู้ผูกสัตรีโลกไว้ในตนด้วยกามคุณ ๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปญจหิ กามคุณเหติ อตตนิ สตุเต พนธิตีติ วฐู

(๖) วณิตา หมายถึง หญิงอันพวงบุรุษคบหา มีรูปวิเคราะห์ว่า วณียเตติ วณิตา

(๗) องคณา หมายถึง หญิงผู้ไปสู่ตระกูลสามี มีรูปวิเคราะห์ว่า องคติ คจฺจตีติ องคณา

(๘) ปมทา หมายถึง หญิงผู้มีความมัวเมารูปร่างแม้จะชี้เहरु มีรูปวิเคราะห์ว่า วิรูปุเปสุปิ มโท รากมโท อสุสาติ ปมทา

(๙) กนฺตา หมายถึง หญิงผู้มีกิริยาน่ารัก มีรูปวิเคราะห์ว่า กมนียุตตีตยา กนฺตา

(๑๐) รณณิ หมายถึง หญิงผู้บรรเทา (ความใคร่) มีรูปวิเคราะห์ว่า รณยติ วิโนทยตีติ รณณิ

(๑๑) ทยิตา หมายถึง หญิงผู้อันชายพึงดูแลรักษา มีรูปวิเคราะห์ว่า ทยิตพพา รกฺขิตพพาติ ทยิตา

(๑๒) อพลา หมายถึง หญิงผู้มีกำลังกายน้อย มีรูปวิเคราะห์ว่า อปปิ พลํ เอติสสาติ อพลา

(๑๓) มาตุคาม หมายถึง หญิงผู้เป็นเหมือนมารดา มีรูปวิเคราะห์ว่า มาตา วีย คจฺจตีติ มาตุคามโ

(๑๔) มหิลา ,มเหลา หมายถึง หญิงผู้อันบุรุษควรให้เกียรติ มีรูปวิเคราะห์ว่า มหียตีติ มหิลา

(๑๕) มालินี หมายถึง หญิงผู้เอาสิริ มีรูปวิเคราะห์ว่า มํ สิริ ลาทตีติ มาลินี^๒

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การให้ความหมายของคำว่า สตรี ในลักษณะต่าง ๆ เป็นไปจากคำเรียกที่สะท้อนมาจากหลากหลายมิติ โดยคำที่แสดงมีความหมาย ๒ นัย คือ บางคำแสดงเป็นการยกย่องให้เกียรติ แต่คำบางคำก็แสดงในมุมมองที่ไม่ดีต่อสตรี ดังนี้

- ผ่านลักษณะทางกายภาพที่เห็น เช่น สีมณฑินี คือ หญิงผู้ประกอบด้วยแสงผม ธิ คือ หญิงผู้เป็นที่ตั้งแห่งครรภ์
- ความรู้สึกที่บุรุษมีต่อสตรี เช่น วณิตา คือหญิงอันพวงบุรุษคบหา รณณิ คือหญิงผู้บรรเทาความใคร่
- ลักษณะพฤติกรรมของสตรี เช่น กนฺตา คือหญิงผู้มีกิริยาน่ารัก อพลา คือ หญิงผู้มีกำลังกายน้อย
- ท่าทีคนในสังคมที่มีต่อสตรี เช่น องคณา คือหญิงผู้ไปสู่ตระกูลสามี ปมทา คือหญิงผู้มีความมัวเมารูปร่าง เป็นต้น

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อิถานวรรณนา มีคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับสตรีแสดงไว้อยู่หลายคำ ประกอบด้วย

๑) สตรีที่เป็นคู่สามีภรรยา ได้แก่ ชายาปติ (ชายา + ปติ) , ขานิปติ (ชายา + ปติ) , ตุทมปติ และ ทมปติ (ตุท + ปติ)

^๒ ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพท์วิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๕.

๒) สตรีที่มีระดู ได้แก่ อุตุนี (อุตุ + อินี) , รชสลด (รช + สล + อา) , ปุพผวดี (ปุพผ + วนตุ + อี) หญิงมีระดู

๓) สตรีที่มีครรภ์ สตรีตั้งครรภ์ ได้แก่ ครุคพพา (ครุ + คพภ + อา) , อาปนนสตตา (อาปนน + สตต + อา) , คพภินี (คพภ + อินี)

๔) สตรีที่เป็นเพื่อน เพื่อนหญิง ได้แก่ สซี (สหสทพูปท + ขา) , อาลี (อาล ภูสเน + อ + อี) , วยสุสา (วย + ส + อา)

๕) สตรีในตระกูลกษัตริย์ , ราชกุมารี , หญิงในราชตระกูล ได้แก่ ขตติยานี (ขตติย + อินี) ขตติยา (ขตติย + อา)

๖) สตรีที่มีความแตกต่างจากสามัญ ได้แก่ ลลนา (ลล อิจฉาวิลาเสสุ + ยุ + อา) ผู้หญิงสวยงาม หญิงมีเสน่ห์ , ภีรุ (ภี ภเย + รุ) ผู้หญิงขี้กลัว , กามินี (กาม + อินี) ผู้หญิงตัณหาจัด

๗) หญิงที่อยู่ในปฐมวัย เด็กหญิง สาวน้อย กัญญา ได้แก่ กุมารี , กุมาริกา (กุมาร กิฬาย + อ + อี , อี + ก + อา) , กณญา (กณ ทิตติกนตติส + ย + อา)

๘) หญิงที่มีความสาว หญิงสาว ได้แก่ ยุวดี , ยุวดี (ยุว คติย + ตี + อี) , ตรุณี (ตร ตรเน + ยุ + อี)

๙) หญิงที่เป็นมเหสี ได้แก่ (มห ปุชาย + อีส + อี)

๑๐) หญิงที่เป็นนางสนม หญิงบำเรอ ได้แก่ โภคินี (โภค + อินี)

๑๑) หญิงโสเภณี หญิงแพศยา หญิงคณิกา หญิงงามเมือง นางวรรณทาสี ได้แก่ คณิกา (คณ สงขยาน + ณว + อา) , เวลียา (เวส + อี + ย + อา) , วรรณทาสี (วณณ + ทาสี) , นครโสภินี (นครสทพูปท + สุก โสภเน + ณ + อินี) , เวลี (เวส + อี)

๑๒) หญิงไม่ดี หญิงมีชู้ ได้แก่ กุลญา (กุลสทพูปท + อญ นาสเน + อ + อา)

๑๓) หญิงที่ประเสริฐ ได้แก่ วราโรหา (วร + อาโรห + อา) อุตตมา (อุตตม + อา)

๑๔) หญิงดี หญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ศรีภรรยา ได้แก่ ปติพพจตา (ปติ + วต + อา) , สตี (อส ภุวิ + อต + อี)

๑๕) หญิงที่รักษาตระกูล ได้แก่ กุลิตถี (กุล + อิตถี)

๑๖) หญิงหม้าย ได้แก่ วิธวา (วิ + ธว + อา) , ปติสฺสนยา (ปติ + สฺสน + อา)

๑๗) หญิงหาสามีเอง ได้แก่ ปติมพรา (ปติสทพูปท + วร ปตณาย + อ + อา)

๑๘) หญิงที่มีบุตรแล้ว ได้แก่ ปสูติกา (ปสูตา + ก + อา) , ขาตาปจจา (ขาต+อปจจ+ อา)

๑๙) หญิงที่เป็นแม่สื่อ ได้แก่ ทูตี (ทุ คมเน + ต + อี)

๒๐) หญิงรับใช้ ได้แก่ ทาสี (ทุ + อส ภกขเน + อ + อี) , เจณฺฐี (จิณฺฐ เปสเน + ณ + อี)

๒๑) หญิงที่เป็นภรรยา แม่บ้าน ได้แก่ ทาร (ทร วิหารเน + ณ) ปชาปติ (ปชาสทพูปท + ปา ปาลเน + ตี)^๓

^๓ดูรายละเอียด พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๙-๓๒๕.

จะเห็นได้ว่า แม้แต่ในคัมภีร์อิทธินววรรณายังมีศัพท์ที่ระบุถึงสตรี โดยพิจารณาจาก
คุณสมบัติที่เห็น ยกตัวอย่างเช่น

เต โหนติ ขานิปตโย อญญมณญ์ วทา
อตถา สมปจฺจรา โหนติ ผาสุกํ อุปชยติ
ภรรยาและสามีนั้น ต่างก็กล่าวคำที่นารักต่อและกัน ย่อมมีความเจริญงอกงาม มีความผาสุก
เกิดขึ้น

ปิยายิตพฺพโต ปิยา
ภรรยาชื่อว่าปิยาเพราะเป็นผู้ที่สามีควรรักใคร่

โกเลยยกา สีลวดี ปติพฺพตา ยา เอวรูปา ปุริสสฺส ภริยา สซี จ ภริยาติ จ सा पुञ्जति
เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติสามี ภรรยาของบุรุษเห็นปานนี้ เรียกว่า เป็นทั้งภรรยา
ทั้งเพื่อน

อญฺฐวสฺสา ภเว โครี ทสวสฺสา ตฺถ กญฺญกา
สมปตเต ทฺวาทเส วสฺเส กุมาริตฺตยภิจฺชเต
เด็กหญิงอายุ ๘ ขวบ เรียกว่า โครี ๑๐ ขวบเรียกว่า กัญญา ครบ ๑๒ ขวบ เรียกว่า กุมารี

โสหํ ตโต จิตฺวา วิธिया ทาสฺยา ฆเร ชาโต
เนว มหิลา น ปุริโส ยถาปี คนฺตวาน พรทาร์
ดิฉันเคลื่อนจากภพนั้นแล้วเกิดในเรือนของนางทาสีที่ถนอมสายหนึ่ง เป็นหญิงก็ไม่ใช่เป็นชายก็
ไม่เชิง เพราะเคยไปสู่ภรรยาของผู้อื่น

สีเต สุโขณฺหสพฺพคี คิมเห ยา สุขสีตลา
ภตฺตฺถ ภตฺตา จ ยา นารี सा भवे वरवन्धिनी
หญิงผู้มีสรรพางค์กายอบอุ่นสบายในฤดูหนาว เย็นสบายในฤดูร้อน เอาใจใส่สามี ชื่อว่า วรรณิณี^๔

๒.๒ ทักษะต่อสตรีในสมัยก่อนพุทธกาล

ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ^๕ ในสมัยก่อนพุทธกาล (ประมาณ ๑,๐๐๐ ปี
ก่อนพุทธกาล) มีปรากฏ การอพยพย้ายถิ่นของกลุ่มชนเผ่าอารยันเข้ามาสู่อินเดีย (เดิมคือชมพูทวีป)

^๔ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อิทธินววรรณนา พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๙-๓๒๕.

^๕ดูรายละเอียดใน คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประวัติพระพุทธศาสนา
พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์น การพิมพ์ ๒๕๕๐), หน้า ๓.

โดยชนเผ่าดังกล่าวได้เข้ามารุกรานกลุ่มชนพื้นเมืองเดิมของอินเดีย (กลุ่มดราวิเดียน (Dravidian)) และขนานนามกลุ่มดราวิเดียนว่าเป็นพวกมิลักกะ ซึ่งแปลว่า พวกป่าเถื่อน ชนเผ่าอารยันได้ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ แม่น้ำยมุนา ตลอดจนถึงลุ่มแม่น้ำคงคา เมื่อสามารถเข้ามารุกรานพวกดราวิเดียนได้เป็นผลสำเร็จส่งผลให้พวก ดราวิเดียนต้องถอยร่นลงไปตั้งถิ่นฐานใหม่ บริเวณทางตอนใต้ของอินเดีย ดังนั้น บริเวณภาคเหนือและภาคกลางของอินเดีย จึงเต็มไปด้วยกลุ่มอารยันครอบครองเสียส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันก็เกิดมีการผสมผสานทางสายสัมพันธ์ ระหว่างอารยันกับดราวิเดียน โดยการนำเอาลัทธิความเชื่อแบบดั้งเดิมเข้ามาสู่สังคมอินเดีย เกิดมีสังคม ศาสนาและวัฒนธรรมขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะเป็น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อเรื่องพิธีกรรม การบูชาโยน การแต่งงาน ระบบวรรณะ ผู้คนในอินเดียยุคนั้น จึงต้องดำเนินชีวิตตามแบบฉบับของความเชื่อและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมา มีข้อมูลปรากฏเกี่ยวกับข้อจำกัดของความเป็นเพศว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับข้อกำหนดในการประกอบพิธีกรรม กล่าวคือ บทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ ถูกกำหนดโดยชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สตรีซึ่งเป็นเพศหญิงถูกกล่าวถึงในแง่ลบมากกว่าแง่บวก ยกตัวอย่างในเรื่องการประกอบพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการบูชาโยน บูชาไฟ ห้ามสตรีเข้ามาเกี่ยวข้องในพิธีเพราะเชื่อกันว่า สตรีเป็นเพศที่มีมลทิน สตรีมีหน้าที่เพียงให้กำเนิดบุตรชายซึ่งเป็นเป้าหมายที่ถูกวางไว้ให้แก่สตรีอินเดียเท่านั้น หากไม่สามารถให้กำเนิดบุตรชายได้ สตรีก็แทบจะหาคุณค่าและความสำคัญได้ยาก เป็นเพราะความเชื่อเรื่องการให้กำเนิดบุตรชายเป็นสิ่งสำคัญ บุตรชายเท่านั้นจะสามารถนำพาดวงวิญญาณของบิดามารดาสู่สรวงสวรรค์ ดังนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่บ่งชี้ถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีโดยชัดเจน ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีในยุคต่าง ๆ ผ่านคัมภีร์สำคัญทางศาสนาสมัยโบราณของอินเดีย ๓ ยุค รวมทั้ง ทัศนะของปราชญ์และนักวิชาการด้านศาสนาที่สำคัญตามรายละเอียดดังนี้

๑) สมัยพระเวท (ประมาณ ๘๐๐-๓๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช)

พระเวทเป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่พราหมณ์ได้รวบรวมขึ้นในเวลาทำศึก เรียกว่า ฤคเวท คัมภีร์ดังกล่าวพูดถึงสภาพสังคมของพวกอารยัน ต่อมาคัมภีร์ได้ถูกขยายเพิ่มเติมโดยแบ่งออกเป็น ๔ คัมภีร์ คือ ฤคเวท เป็นคัมภีร์ที่เป็นบทสวดสำหรับสรรเสริญเทพเจ้า สามเวท เป็นบทสวดอันวอนในพิธีบูชาโยนต่าง ๆ ยชุรเวท เป็นบทเพลงขับสำหรับสวดเป็นทำนองบูชาโยน และอาถรรพเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยอาคมทางไสยศาสตร์ ในสมัยพระเวทนี้พวกอารยันจะนับถือเทพเจ้าสูงสุด โดยการอ้อนวอนขอความเห็นใจจากพระเจ้า เพื่อจะให้เทพเหล่านั้นโปรดปรานช่วยเหลือพวกตน เพราะเชื่อกันว่า หากผู้ใดบูชาแล้วจะสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่ชีวิต

สภาพความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยพระเวท สตรีมีบทบาทสำคัญอยู่บ้างแต่ถูกจำกัดพื้นที่ความสำคัญเฉพาะในครอบครัวของตนเองเป็นสำคัญ หน้าที่ที่เป็นจุดเด่นจะเกี่ยวข้องกับครอบครัวเป็นหลัก^๒ เช่น บทบาทภรรยา บทบาทมารดา บทบาทลูกสะใภ้ เพราะด้วยกรอบประเพณีที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นตัวกำหนดบทบาทของสตรีโดยชัดเจน โดยข้อปฏิบัติทางสังคมที่ปรากฏให้เห็นคือ ในเรื่องของครอบครัวนั้น สตรีและบุรุษต้องมีสามีเดียวและภรรยาเดียว การมีภรรยาหลายคน

^๒ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๕๕), หน้า ๔๑.

อาจจะมิให้เห็นบ้างในกลุ่มของวรรณกษัตริย์ แต่จะไม่มีปรากฏในเรื่องของสามีหลายคนไม่ว่าวรรณะใด ประเพณีการแต่งงาน ถือเป็นข้อปฏิบัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมา ไม่มีผู้ใดสามารถทำลายได้ ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องดังที่ อัลเตการ์ (Altekar) ได้กล่าวไว้ว่า “การแต่งงานเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะการแต่งงานเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสตรีทั้งในทางศาสนาและในทางสังคม โดยทางศาสนาถือว่าไม่มีผู้ใดจะไปสวรรค์ได้ตามลำพัง แต่ต้องไปกับชายที่เป็นสามีหรือภรรยาที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน”^๗ ในเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา สตรีมีสิทธิทางศาสนาเช่นเดียวกับบุรุษ และสตรีได้รับอนุญาตให้ศึกษาคัมภีร์พระเวท ภรรยาจะต้องเคียงคู่สามีในเวลาประกอบพิธีกรรม หากไม่มีภรรยา พิธีกรรมนั้นก็ถือว่าเป็นโมฆะ^๘ อีกทั้ง สตรีต้องปฏิบัติหน้าที่มารดาผู้ให้กำเนิดบุตร โดยเฉพาะบุตรชาย^๙ เพราะวัตถุประสงค์เพียงเพื่อมีบุตรไว้สืบทอดการปฏิบัติตามพิธีกรรม สตรีเมื่อแต่งงานออกเรือนไปจะถูกส่งตัวไปอยู่บ้านสามี โดยมีหน้าที่ต้องดูแลรับผิดชอบบิดามารดาของสามี รวมถึงพี่ชาย น้องชายพี่สาวและน้องสาวของครอบครัวสามี สตรีที่แต่งงานไปอยู่ในฐานะที่ดีขึ้น เป็นบุตรสะใภ้ที่ได้รับยกย่องให้เป็นนายหญิงของบ้าน สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทซึ่งสรุปไว้ว่า “บุตรสะใภ้อยู่ในฐานะนายหญิงของบ้าน มีอำนาจเหนือบิดามารดาของสามี และสมาชิกทุกคนภายในครอบครัว จึงเปรียบสตรีนั้นดังราชินีของบ้าน นอกจากนี้ ยังมีปรากฏข้อความว่า “ภรรยาที่ขยันดูแลเอาใจใส่กิจการบ้านเรือน เสมือนปลูกคนในบ้านทุกรุงอรุณ”^{๑๐} รวมทั้ง “ภรรยาเปรียบเสมือนบ้านอันเป็นที่พักพิง”^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในคัมภีร์พระเวทจะกล่าวถึงการให้เกียรติสตรีอยู่บ้าง แต่หากลำดับความสำคัญแล้ว บุรุษยังถูกยอมรับและยกย่องเชิดชูมากกว่าสตรี ดังข้อความที่ปรากฏว่า “บุตรชายเป็นผู้ดำเนินรอยตามบิดา และเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกับมารดา ภรรยาพูดจาไพเราะอ่อนหวานต่อสามี พี่ชายน้องชายพี่สาวและน้องสาวไม่เกลียดชังกัน”^{๑๒} อีกทั้งสอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏว่า “บิดาปรารถนาจะมีบุตรชายมากถึง ๑๐ คน”^{๑๓} แม้แต่การวัดฐานะของบุคคลในยุคพระเวท ผู้ชายที่เก่ง

^๗ A.S. Altekar *The Position of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day*. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1962), p.197.

^๘ Ibid., p.197

^๙ Ibid., p.197

^{๑๐} R.V.1.124.4. อ่างใน แม่ชีกฤษณา รักชาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๑๑} Ibid., p.15

^{๑๒} A.V.3.30.2-3. อ่างใน แม่ชีกฤษณา รักชาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ปิ่น มุกกันต์, พ.อ., *มงคลชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑๑.

ลูกชายที่ดี^{๑๔} ยังเป็นตัวแปรสำคัญที่ใช้วัดความมีฐานะกัน นอกเหนือจากการวัดฐานะที่ผู้งวักควาย เป็นต้น

๒) ยุคคัมภีร์พราหมณะ (ประมาณ ๓๐๐-๑๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช)

ในสมัยนี้พราหมณ์ถือได้ว่ามีบทบาทและมีอำนาจมาก คนทั่วไปจะเคารพนับถือพราหมณ์ เพราะเชื่อว่าพราหมณ์เป็นตัวแทนของพระเจ้า เป็นตัวกลางที่ติดต่อระหว่างพระเจ้ากับประชาชน ตามแนวความเชื่อที่ว่า พราหมณ์ประกอบด้วยความซื่อสัตย์ มีความเพียร มีการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดในพรหมจรรย์ มีความขยันศึกษาพระเวทและมีความเสียสละ เมื่อพิจารณาจากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพราหมณ์มีคุณค่าทางจิตใจสำหรับประชาชนเป็นอย่างมาก จึงเป็นเหตุผลให้พวกพราหมณ์หลงบทบาทตนว่าเป็นเทวดา ผู้ทรงอำนาจ มีคุณวิเศษ หลงในลาภสักการะสรรเสริญจนละทิ้งการศึกษาเล่าเรียนหันมาประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ จึงเป็นที่มาว่าทำไมสังคมในยุคนี้จึงเน้นเรื่อง การประกอบพิธีกรรมและการบวงสรวงพระเจ้าเป็นสำคัญ ในยุคพราหมณ์มีการแบ่งแยกคนออกเป็นวรรณะต่าง ๔ วรรณะ คือ

วรรณะกษัตริย์	เป็นวรรณะของบุคคลผู้มีหน้าที่ในการรบและปกครองประเทศ
วรรณะพราหมณ์	เป็นวรรณะของบุคคลผู้มีหน้าที่ในการศึกษาพระคัมภีร์ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การบูชาโยญ เป็นต้น

วรรณะแพศย์	เป็นวรรณะของบุคคลกลุ่มพ่อค้า ประกอบอาชีพค้าขาย
วรรณะศูทร	เป็นวรรณะของบุคคลกลุ่มกรรมกร พวกคนรับใช้ ทาส

ในสังคมยุคพราหมณ์ มีปรากฏความเสื่อมถอยของสถานภาพสตรีให้เห็นมากขึ้นกว่าเดิมเมื่อเปรียบเทียบกับยุคพระเวท กล่าวคือ คำสอนของศาสนาพราหมณ์เป็นกฎที่บุรุษสร้างขึ้น และแน่นอนว่า บุรุษจึงมีบทบาทสำคัญอยู่มากทีเดียว อัลเตการ์ (Altekar) ได้กล่าวไว้ว่า “บุรุษกีดกันสตรีออกจากพิธีกรรมทางศาสนา เพราะมองว่า สตรีเป็นเพศที่สกปรก โดยเฉพาะช่วงที่มีประจำเดือน”^{๑๕} บุตรชายจึงเป็นความหวังเดียวของครอบครัว ครอบครัวใดที่มีบุตรชายถือเป็นเรื่องน่ายินดีว่าการมีบุตรสาว เพราะบุตรสาวเป็นบ่อเกิดแห่งปัญหาทั้งหลาย รวมทั้ง มีความเชื่อเรื่องของนรกขุมปุตตะที่ว่า บุตรสาวไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกขุมปุตตะได้ เพราะตามประเพณีฮินดูที่สืบทอดกันมา บุตรชายจะทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมหลังจากที่บิดาเสียชีวิตเพื่อให้ผู้ตายได้รับความสุข บุตรชายเท่านั้นจะช่วยให้พ้นจากนรกที่ชื่อว่าปุตตะ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ปุตตะ” สรุปได้ว่า เป็นนรกขุมหนึ่งของลัทธิพราหมณ์ที่มีความเชื่อว่า หากครอบครัวใดไม่มีบุตรชายเมื่อตายไปจะต้องตกนรกขุมปุตตะ^{๑๖} นอกจากนี้ มีปรากฏข้อความที่ยืนยันความโชคร้าย

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๕๕), หน้า ๔๖.

^{๑๕}A.S. Altekar The Position of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1962), p.195.

^{๑๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๘) หน้า ๒๔๖.

การไม่มีบุตรชายว่า “การไม่มีบุตรชาย ถือเป็นคราวเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง สตรีไหนที่ไม่สามารถมีบุตรชายได้ถือเป็นความวิบัติ”^{๑๗} หากโชคร้ายเมื่อแต่งงานไปสตรีตกเป็นหญิงหม้ายจะส่งผลให้สถานะทางสังคมตกต่ำลงมากขึ้น สตรีจะถูกสังคมนิทาว่าเป็นตัวโชคร้ายนำพาวิบัติสู่ครอบครัวถูกสั่งห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ ในบางสังคมเมื่อสามีตาย สตรีผู้เป็นหญิงหม้ายต้องเผาตัวเองตาย เพื่อแสดงความบริสุทธิ์และความจงรักภักดีที่มีต่อสามี

ศาสตราจารย์พิเศษ จานงค์ ทองประเสริฐ ได้กล่าวเกี่ยวกับสถานะหญิงหม้ายในสังคมอินเดียก่อนพุทธกาล โดยสรุปไว้ว่า “ตามประเพณีของอินเดียนั้นถือว่า หญิงหม้ายเป็นหญิงที่ไร้ความหมายในทางสังคม ถ้าสามีตายภรรยาต้องเผาตัวเองตายตามสามี เรียกกันว่า พิธีสตี เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจและความจงรักภักดีต่อสามีแต่เพียงผู้เดียว ในวันที่เผาศพสามีนั้น ภรรยาจะต้องอาบน้ำชำระร่างกายให้บริสุทธิ์แต่งตัวด้วยผ้าขาว เมื่อเวลาเผาศพต้องกระโดดเข้ากองไฟเผาตัวเองตายตามสามี”^{๑๘} จึงสะท้อนให้เห็นว่าสังคมยุคพราหมณ์ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมมาก การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมชโลยตามกรอบของประเพณีและพิธีกรรม จึงส่งผลให้สตรีในยุคนี้หาบทบาทและความสำคัญได้ค่อนข้างยาก

๓) ยุคคัมภีร์ธรรมศาสตร์ (ประมาณ ๑๐๐-๕๐ ปีก่อนพุทธศักราช)

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ หรือมनुสังหิตา ถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ในยุคหลังจากพระเวทและพราหมณ์ ที่บรรจุคำสอนและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ เมื่อเราศึกษาไปถึงข้อมูลของสตรี มีปรากฏข้อมูลซึ่งแสงถึงฐานะและความไม่ทัดเทียมระหว่างสตรีกับบุรุษ กล่าวคือ

๑. พิธีกรรมทางศาสนา “สตรีไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”

๒. ธรรมชาติและลักษณะนิสัย “ธรรมชาติของสตรีเป็นเพศที่ล่อลวงชาย แม้บัณฑิตเองก็ไม่ปลอดภัยเมื่อคบกับสตรี”

๓. ศักยภาพในการปกครองตนเอง “บิดาคุ้มครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามีปกครองหล่อน (เมื่อแต่งงานกัน) หากยังสาวอยู่ เมื่อสามีตาย ลูกชายจะดูแลตอบแทนแก่หล่อนจนแก่เฒ่า สตรีไม่สามารถอยู่ลำพังได้”

๔. โอกาสและสิทธิในทรัพย์สิน “ภรรยา ลูกชาย และทาส ทั้งสามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สินสมบัติที่พวกเขาหามาได้ ย่อมตกเป็นของผู้ชายที่เขาอาศัยอยู่”

^{๑๗} S.BR.5.3.1.13. อังโน แมชีกฤษณา รักษาโฉม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน จานงค์ ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ, แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๕.

๕. สถานะทางศีลธรรม “ การดื่มเหล้า การสังหารสตรี ศูทร แพทย์ กษัตริย์ และคนนอกศาสนาเป็นบาปเพียงเล็กน้อย”^{๑๙}

จากข้อความที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า สถานภาพสตรีดังที่ปรากฏในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ มีทัศนคติที่เสื่อมถอยลงตามลำดับเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมยุคพระเวทและพราหมณ์ สตรีไม่มีสิทธิและห้ามสตรีในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างสิ้นเชิง สังคมมองว่าสตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีบุรุษเป็นผู้คุ้มกันตลอดเวลา อีกทั้ง มองว่าสตรีมีธรรมชาติที่ล่อลวงชาย และไม่ให้ออกาสในสิทธิการรับมรดก บุรุษสามารถเขียนตีตราได้แม้มีความผิดเพียงเล็กน้อย รวมทั้ง การกำหนดประเพณีให้สตรีเป็นผู้ไปสู่ขอบุรุษด้วยสินสอดราคาแพง ซึ่งสอดคล้องกับข้อความของ ผศ.รท.ดร. บรรจบ บรรณรุจิ สรุปได้ว่า ในสังคมยุคนี้ไม่ให้เกียรติสตรี สตรีถูกห้ามศึกษาพระเวท และไม่รับอนุญาตให้มีส่วนร่วมในการสาธยายมนต์ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก่อนแต่งงานสตรีจะถูกปกครองโดยบิดาของตน ครั้นเมื่อแต่งงานจะได้รับการดูแลของสามี หากสามีเสียชีวิต สตรีจะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของบุตรชาย รวมทั้ง สตรีไม่มีสิทธิ์ใด ๆ ในการรับทรัพย์มรดก นอกจากทรัพย์ส่วนตัวของสตรีเอง^{๒๐}

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงฐานะและบทบาทสตรีต่าง ๆ ของสตรีโดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๑ สตรีในฐานะที่เป็นผู้หญิง (ลักษณะโดยทั่วไปของสตรี)

๒.๒.๒ สตรีในฐานะที่เป็นบุตร

๒.๒.๓ สตรีในฐานะที่เป็นภรรยา

๒.๒.๔ สตรีในฐานะที่เป็นมารดา

๒.๒.๕ สตรีในฐานะที่เป็นหญิงหม้าย

๒.๒.๑ สตรีในฐานะความเป็นหญิง

ธรรมชาติของสตรีถูกกำหนดด้วยลักษณะทางกายภาพ สตรีเป็นเพศที่อ่อนโยน น่ารัก นุ่มนวล ละเอียดลออ^{๒๑} ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของเงื่อนไขอันเป็นข้อปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางด้านลบและด้านบวก เรื่องของระบบวรรณะถือว่าเป็นตัวอย่างที่ทำให้เราเห็นได้ชัดว่า สังคมอินเดียให้ความสำคัญในเรื่องชนชั้นทางสังคม คือ การกีดกันไม่ให้มีการผสมกันระหว่างเชื้อชาติ (อารยันกับมิลักกะ) ในคัมภีร์มานูธรรมศาสตร์ ระบุว่า ให้บุรุษแต่งงานกับสตรีในชนชั้นเดียวกัน หากบุรุษใดแต่งงานกับสตรีวรรณะที่ต่ำกว่า จะทำให้บุตรที่เกิดมามีฐานะตกต่ำไปสู่ระดับคน

^{๑๙} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๕.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓.

ใช้^{๒๒} นั่นก็หมายความว่า การเลือกคู่ครอง จึงเป็นเรื่องสำคัญในสังคมอินเดีย ดังนั้นการเลือกสตรีเป็นคู่ครองจึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ ก็เพราะธรรมชาติของสตรีเป็นตัวกำหนดความดีและไม่ดีนั่นเอง นอกจากนี้ ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ได้ระบุคุณลักษณะของสตรีที่บุรุษควรพิจารณา หรือกล่าวง่าย ๆ คือเกณฑ์การเลือกสตรีที่เป็นคู่ครองควรมีลักษณะดังนี้

คุณลักษณะของสตรีที่ดี สตรีควรมีลักษณะเป็นคนผิเท่าเบา มีผมงามสลวย ดกดำและมัน แขนขาตรงงาม ร่างกายอ่อนนุ่ม ฟันงาม และที่สำคัญคือ มีชื่ออันเป็นมงคล เป็นชื่อที่อ่อนหวาน ไม่กระด้าง มีความหมายเรียบ ๆ มีเสน่ห์ จบด้วยสระเสียงยาว เหมือนการสวดมนต์ขอพร^{๒๓}

นอกจากนี้ สตรีควรมีรูปสมบัติตามหลัก เบญจกัลยาณี หรือ คุณสมบัติแห่งความงามพร้อม ๕ ประการ คือ

- ๑) ผมงาม หมายถึง สตรีมีผมยาวสลวยลงมาแล้วมีปลายซ้อนขึ้นเองตามธรรมชาติ
- ๒) ฟันงาม หมายถึง สตรีมีฟันขาวสะอาดเป็นระเบียบ ฟันเรียงเหมือนไข่มุกที่ถูกจัดไว้เป็นระเบียบ
- ๓) ริมฝีปากงาม หมายถึง สตรีมีริมฝีปากบางโค้งเป็นรูปกระจับสีชมพูคล้ายผลตำลึงสุกเป็นเองโดยธรรมชาติ ไม่ได้แต่งแต้มหรือทาแต่อย่างใด
- ๔) ผิวงาม มี ๒ ลักษณะ กล่าวคือ หากผิวขาว ก็ขาวละเอียดอ่อนเหมือน สีดอกกรรณิการ์ ถ้าผิวดำ ก็ดำอย่างดกอบลเขียว อมเลือดอมผาด เปล่งปลั่งคล้ายสีน้ำผึ้ง ซึ่งนำมาจากรังผึ้งใหม่ ๆ
- ๕) วัยงาม หมายถึง เป็นคนงามตามวัย งามทุกวัย เมื่ออยู่ในวัยเด็กก็งามอย่างเด็ก เมื่ออยู่ในวัยสาวก็งามอย่างสาว เมื่ออยู่ในวัยชราก็งามอย่างคนชรา^{๒๔}

ส่วนคุณลักษณะของสตรีที่ไม่ดี สตรีที่มีลักษณะผิดแปลกไปจากสตรีโดยทั่วไป เช่น สตรีที่มีผมแดง ผมสีน้ำตาล มีอวัยวะเกินพอดี เช่น มีนิ้วงอก สตรีใช้โรค ไม่มีขนตามตัว หัวล้าน ขนหรือผมดกจนเกินไป ตาแดง พุดมาก พุดพละม และสตรีมีชื่อที่ให้ความหมายเกี่ยวกับ ดาว ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา นก งู ทาส หรือชื่อที่น่ากลัว ลักษณะดังที่กล่าวมาเป็นคุณสมบัติของพวกป่าเถื่อนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากเขตปกครองของพวกอารยัน ซึ่งพวกอารยันรังเกียจคนกลุ่มนี้จึงกลายเป็นข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกัน^{๒๕} นอกจากลักษณะภายนอกที่เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสตรีแล้ว ลักษณะภายใน ได้แก่ อุปนิสัย ซึ่งทำให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ คือ สตรีที่ดื่มสุรา คบคนชั่วเป็นมิตร แยกกันอยู่กับสามี ชอบเที่ยวเตร่ อยู่ไม่เป็นที่ ชอบคบหาชายอื่นโดยไม่พิจารณาว่าชายนั้นจะหน้าเป็นอย่างไรมี

^{๒๒} คุรยละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๒๔} คุรยละเอียดใน วศิน อินทสระ, ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

^{๒๕} คุรยละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๖.

ความยินดีในชายนั้นเหมือนกันหมด สตรีที่ใจคอโลเล ไม่มีความรักมั่นคง แม้มีสามีแล้วก็สามารถนอกใจสามีตนได้^{๒๖}

ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงสตรี ว่าสตรีเป็นพวกรักสบาย รักความสวยงาม ประารถนาความสุขทางเพศ มีความพยาบาท ความมั่งร้าย ไม่คิดสร้างความเจริญ และขาดศีลธรรมอันดีงาม เป็นสิ่งที่คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์กำหนดความด้อยของสตรีไว้ นอกจากนี้ความด้อยให้เรื่องโอกาสทำพิธีกรรม ในคัมภีร์ยังระบุอีกว่า สตรีมีหน้าที่จัดหาสิ่งของในการประกอบพิธีกรรม แต่ทำพิธีกรรมไม่ได้ สาธยายมนต์ไม่ได้ ในเรื่องกฎหมาย สตรีแม้สามารถฟ้องร้องเพื่อรับสิทธิตามกฎหมาย แต่สตรีก็ถูกสั่งห้ามให้สตรีเป็นพยาน เพราะเชื่อว่าสตรีเป็นเพศที่ไวใจไม่ได้ ในเรื่องของการใช้จ่ายทรัพย์สินก็เช่นเดียวกัน สตรีมีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินและใช้ทรัพย์สินของสามี โดยต้องได้รับความยินยอมจากสามี และสตรีไม่มีสิทธิ์ที่ใช้ทรัพย์สินส่วนรวมของครอบครัว^{๒๗} นอกจากนี้ มีข้อมูลระบุว่า บุรุษไม่ควรแต่งงานกับสตรีที่อยู่ในครอบครัวที่ไม่มีพี่ชาย น้องชาย หรือบิดาที่ไม่เป็นที่รู้จัก เพราะเชื่อว่าของฮินดูสตรีต้องมีบุตรชายเพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อส่งวิญญาณของบิดามารดาที่ตายแล้วสู่สวรรค์ สตรีที่มาจากตระกูลที่ไม่มีบุตรชายเลยถือเป็นเรื่องอัปมงคล บิดามารดาของสตรีผู้นั้นเมื่อตายก็ต้องตกนรก ไปในที่ไม่ดี สตรีในฐานะบุตรก็ต้องได้รับวิบากกรรมนั้นสืบต่อมา^{๒๘} เงื่อนไขตามที่ระบุในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ จึงเป็นอีกข้อพิจารณาของบุรุษในการเลือกสตรีในสมัยก่อนพุทธกาล

๒.๒.๒ สตรีในฐานะบุตร

ในสมัยก่อนพุทธกาล ในทุกครอบครัวมีความปรารถนาบุตรชายมากกว่าบุตรสาว เพราะเรื่องพิธีกรรมที่ถูกปลูกฝังกันมา เป็นตัวบ่งชี้ความจำเป็นในตัวบุตรชายมากกว่าบุตรสาว กล่าวคือบุตรชายจะต้องทำพิธีกรรมทางศาสนาให้กับบิดามารดาที่เสียชีวิตไป ด้วยความเชื่อของการนำส่งวิญญาณสู่สรวงสวรรค์ได้โดยบุตรชายเป็นผู้นำส่ง บิดามารดาไม่ต้องตกนรกขุมปุตตะ หากเกิดมาในภพหน้าที่สามารถดำรงตนได้อย่างมีความสุข ในขณะที่ความเชื่อในเรื่องการมีบุตรสาวถือเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ของครอบครัว เป็นความกังวลใจของครอบครัว ครั้นเมื่อถึงวัยอันควรที่สตรีจะต้องมีครอบครัว บิดามารดาจะต้องจัดหาสามีมาให้บุตรสาวของตน เพื่อลบคำครหาเรื่องการไม่แต่งงาน เพราะสังคมอินเดียโบราณให้ความสำคัญกับเรื่องการแต่งงานว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุด เป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องจัดการแต่งงานให้กับบุตรสาวของตน หากบุตรสาวไม่ได้แต่งงานจะได้รับการดูหมิ่นจากสังคม กลายเป็นความอับอายต่อวงศ์ตระกูล นอกจากนี้ บิดามารดาของสตรีจะต้องจัดเตรียมทรัพย์สินสำหรับเป็นสินสอดทองหมั้นเมื่อมีการทาบทามฝ่ายชายและมีการแต่งงานเกิดขึ้น ดังนั้นหน้าที่ของบุตรในการตอบแทนคุณบิดามารดาของสังคมอินเดีย คือ การแต่งงานตามพิธีกรรมของสังคมอินเดีย และการให้กำเนิดบุตรชายเพื่อรักษาประเพณีที่สืบต่อกันมา ปราภฏดังข้อความว่า

^{๒๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑) หน้า ๓๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ภาพลักษณ์ของสตรีฮินดู มานวธรรมศาสตร์ วารสารอินเดียศึกษา, (กรุงเทพมหานคร , ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

“ สตรีถูกสร้างขึ้นมาเพื่อมีบุตร ชายถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้กำเนิดบุตร หน้าที่ความรับผิดชอบทางศาสนานั้นมีร่วมกัน ซึ่งมีบัญญัติไว้ในศรั”^{๒๙} สตรีที่เป็นภรรยาจึงเป็นเพียงวิถีซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งบุตรชายเท่านั้น^{๓๐}

๒.๒.๓ สตรีในฐานะภรรยา

การแต่งงานเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดของสตรีในสังคมอินเดีย เป็นจุดเปลี่ยนสถานภาพของสตรีจากเพศพรหมจรรย์ไปอย่างสิ้นเชิง ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ถือว่าการแต่งงานเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ จึงมีแนวโน้มสนับสนุนระบบสามีภรรยาเดี่ยว ดังข้อความที่ว่า “ไม่ว่าจะเป็นการขายหรือการทอดทิ้ง ภรรยาไม่ขาดจากสามี เราย่อมระลึกว่านี่คือกฎอันพระปชาบดี (พระพรหม) กำหนดเอาไว้”^{๓๑} นอกจากนี้ มีการกำหนดคุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่ดี คือ

(๑) ภรรยาสามารถให้กำเนิดบุตรชายให้กับสามีและเลี้ยงดูบุตรชายได้เป็นอย่างดี คุณค่าและความสำคัญของภรรยาจะมีมากขึ้นโดยทันที เพราะทางศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้กำหนดให้บิดามารดาาร่วมกันสร้างบุตร ภรรยาผู้ให้กำเนิดบุตรจึงเป็นหน้าที่สำคัญ หากภรรยาไม่สามารถให้กำเนิดบุตรชายได้ ก็จะเป็นเหตุผลในการขอย่าจากสามี หรือบางครั้งภรรยาจะต้องยอมให้สามีมีภรรยาคนที่ ๒ และ ๓ เพื่อให้ได้บุตรชายตามความเชื่อที่ตนนับถือ

(๒) สตรีต้องจงรักภักดีต่อสามี ดังบ่าวจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ภรรยาจะต้องอยู่ร่วมกับสามีด้วยความสามัคคีอันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะชีวิตครอบครัวจะสมบูรณ์ได้ต้องประกอบด้วยสามี ภรรยาและบุตร

(๓) สตรีต้องนับถือสามีเหมือนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และต้องอยู่ภายใต้ข้อบังคับบัญชาของสามี ภรรยาต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี การจากสามีเดิมที่มีวรรณะต่ำกว่าไปสู่ชายอื่นที่มีวรรณะสูงกว่า จะถูกสังคมประณามว่านอกใจสามี ภรรยาต้องนับถือสามีไปจนวันตาย

(๔) เรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา สตรีต้องทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามี พิธีกรรมต่าง ๆ จะสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อสามีกระทำร่วมกับภรรยา หากกระทำโดยคนใดคนหนึ่งแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์แห่งพิธีกรรมนั้นจะลดลงไป

(๕) เรื่องกิจการงานภายในครอบครัวนั้น ภรรยาต้องเป็นธุระจัดเตรียม ดูแลหุงหาอาหาร และทำความสะอาดบ้านเรือน ตื่นก่อนนอนที่หลัง ดูแลการเป็นอยู่ของสามีให้ดี

(๖) ภรรยาจะต้องดูแลเลี้ยงดูบุตร บิดามารดา ญาติพี่น้องฝ่ายสามี ดังที่ปฏิบัติเช่นเดียวกับสามี คอยดูแลยามเจ็บป่วย

^{๒๙} Arthur Coke Burnell , The Ordinances of Manu, 4/96, (London : Kegan : Paul, Tructh Tribner & Co.,Ltd., 1891) อ้างในปริชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๙.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน นางสาวปาริชาติ นนทกานันท์, แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๑} Arthur Coke Burnell , The Ordinances of Manu, 4/46, (London : Kegan : Paul, Tructh Tribner & Co.,Ltd., 1891) อ้างใน ปริชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๐.

ผู้วิจัยสรุปได้ว่าจากบทบาทและหน้าที่ของภรรยาที่ตั้นเป็นไปดังข้อความที่ปรากฏใน คัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ว่า

“กับชายที่บิดาหรือพี่ชายของเธอยกให้โดยความเห็นชอบของบิดา เธอพึงเชื่อฟังเขา ตลอดชีวิต แม้ตายแล้วยังคงต้องปฏิบัติเช่นนั้น แม้ประพฤติเลว มัวเมาในการเล่น หรือขาดคุณสมบัติที่ดี ภรรยาที่ดีพึงบูชาสามีดุจเทพเจ้าโดยสม่ำเสมอสตรีที่ประพฤติเช่นนั้น คือ ยอมศิโรราบทั้งใจ วาจา และกาย จักได้รับการสรรเสริญในโลกนี้ และได้อยู่ร่วมกับสามีในโลกหน้า”^{๓๒} หรือแม้แต่ข้อความที่ว่า “มีลูก เลี้ยงลูกและควบคุมดูแลการดำเนินชีวิตตามปกติ งานแต่ละอย่างนี้ขึ้นกับภรรยา”^{๓๓} ยังปรากฏข้อความที่มีการกล่าวยกย่องสตรีในฐานะภรรยา ความว่า “หญิงมีธรรมชาติเป็นแผ่นดิน ชายมีธรรมชาติเป็นเมล็ดพันธุ์ กำเนิดสิ่งอันเกิดจากการรวมกันนั้น เกิดจากการรวมกันของที่ดินและเมล็ดพันธุ์ บางกรณีเชื้อก็เป็นองค์ประกอบสำคัญ บางกรณีเมล็ดลูกของหญิงก็สำคัญ เมื่อสำคัญเท่ากัน ทั้งสองอย่าง ลูกที่เกิดชื่อว่าดีที่สุด”^{๓๔} จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการยกย่องภรรยา ในฐานะที่เป็นมารดาเทียบเท่ากับบิดา

๒.๒.๔ สตรีในฐานะมารดา

แม้ว่าสังคมอินเดียจะปรารถนาบุตรชายมากกว่าบุตรสาว เพราะมองว่าบุตรสาวไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกขุมปุตตะได้ บุตรชายเท่านั้นที่จะสามารถประกอบพิธีกรรมให้กับบิดา ผู้ล่วงลับไปได้ แต่อย่างไรก็ตาม สังคมอินเดียก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการได้มาซึ่งบุตรชาย มีความจำเป็นต้องอาศัยสตรีทำหน้าที่ในบทบาทมารดา โดยทั่วไปสตรีในฐานะมารดาจะได้รับการยอมรับนับถือ และมีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากมารดาสามารถให้กำเนิดบุตรชายได้ บทบาทของการเป็นภรรยาและมารดาจะตื้นมากขึ้น มีปรากฏข้อความในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ที่ว่า

“บุคคลพึงปฏิบัติต่อป้า อาสตรี้ น้าสาว และพี่สาวของตนดังมารดาของตน แต่มารดานั้นต้องเคารพให้มากยิ่งขึ้นกว่า ความทุกข์อันบิดาแลมารดาต้องทนในการสร้างคน แม้อายุก็มิอาจทดแทนคุณท่าน บุคคลพึงกระทำให้เกิดความพึงพอใจแก่ท่านและแก่ครูอยู่มิได้ขาด เพราะการยังบุคคลทั้งสามให้พึงพอใจ จักยังความมีศีลทั้งปวงให้สำเร็จได้ ความเชื่อฟังบุคคลทั้งสามชื่อว่า เป็นความมีศีลอันสูงสุด บุคคลไม่พึงทำหน้าที่ทางศาสนาใด ๆ ก่อนได้รับอนุญาตจากท่าน”^{๓๕}

จากข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของบิดามารดา ครูอาจารย์ถือเป็นผู้มีอุปการคุณที่บุคคลนั้นพึงตอบแทนและระลึกถึงบุญคุณให้มากที่สุด

นอกจากนี้แล้ว มีปรากฏข้อมูลว่า สตรีในวรรณะสูงส่วนมาก จะไม่ต้องทำงานประกอบอาชีพ เพราะสตรีจะได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดาเป็นอย่างดี อีกทั้ง เมื่อแต่งงานมีครอบครัวไป ก็ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากสามี เมื่อแก่ชราก็จะได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรต่อไป สตรีผู้มีวรรณะสูงมี

^{๓๒} คุรยาละเอียดไน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๕.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒-๗๓.

หน้าที่หลักเพียงบทบาทบุตร ภรรยา และมารดา แต่หากเป็นสตรีในวรรณะต่ำ โดยเฉพาะในฐานะมารดาแล้วนั้น สตรีจะต้องทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัว ช่วยสามีให้เกิดรายได้มากขึ้น^{๓๖}

๒.๒.๕ สตรีในฐานะหญิงหม้าย

สตรีผู้เป็นหญิงหม้ายอยู่ในฐานะตกต่ำทางสังคมอย่างมาก ถูกสังคมรังเกียจ ถูกนิยนาว่าร้าย ถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่าง ๆ เพราะเมื่อสามีเสียชีวิตลง ภรรยาก็ไม่มีสิทธิ์ที่จัดการกับชีวิตตนเองได้ เพราะความเชื่อที่ว่าสตรีไม่สามารถดูแลจัดการชีวิตของตนเองได้ ต้องให้บิดาหรือบุตรเป็นผู้ดูแลต่อ มีปรากฏข้อความในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ที่ว่า “ในวัยเด็ก สตรีต้องกระทำตามบิดา เมื่อเข้าวัยสาวจะต้องปฏิบัติตามสามี เมื่อสามีเสียชีวิต สตรีต้องกระทำตามบุตรชาย สตรีไม่สามารถกระทำการใด ๆ ตามความพอใจ^{๓๗}” ในบางสังคมเพื่อสามีเสียชีวิตลงสตรีก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะใช้ชีวิตต่อ เพราะตามประเพณี ภรรยาจะต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วย โดยการฆ่าตนเองให้ตายตามสามีไปในวันเผาศพสามี เรียกกันว่า พิธีสตี (Sati) ตามความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ เพื่อแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อสามี ดูเหมือนว่าสตรีในฐานะหญิงหม้ายนี้จะเป็นผู้ที่ไร้ความหมาย สังคมไม่ให้โอกาสและยกย่องแต่อย่างใด แม้สตรีจะตกอยู่ในฐานะหญิงหม้าย ในครั้งสุดท้ายของชีวิตจำเป็นต้องปฏิบัติตามกรอบของประเพณี ก็ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์เพื่อแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว

๒.๓ ทิศนะต่อสตรีในสมัยพุทธกาล (ประมาณ ๒,๖๐๐ ปีล่วงมา)

ในสมัยพุทธกาลเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรือง คนในสมัยพุทธกาลมีการแสวงหาความจริงที่เป็นสัจธรรมเพื่อความหลุดพ้นอย่างจริงจัง เกิดความเชื่อในเรื่องหลักธรรม คนจะมีความพฤติกรรมเหมือนหรือต่างก็เพราะธรรมะไม่ใช่ความต่างของวรรณะ มีการออกบวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น ทำให้พวกพราหมณ์ที่มีวัยชราออกบวช และมีผู้คนจำนวนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนา เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในสังคมอินเดีย พระองค์ได้ทรงนำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของคนอินเดียในด้านต่าง ๆ ไปอย่างสิ้นเชิง จากเดิมผู้คนเคยตกอยู่ภายใต้กรอบวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลง แต่พระองค์ทรงนำพาพระสัทธรรมที่ทรงตรัสรู้มาเปิดเผย บอกกล่าว และสอนแก่บุคคลต่าง ๆ ด้วยความเพียรพยายามที่จะลบล้างความเชื่อ เจ้าลัทธิระบบวรรณะออกจากสังคมอินเดีย พระองค์ทรงเชื่อว่าทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน แม้ต่างวรรณะกัน เรื่องเพศที่ต่างกันไม่เป็นอุปสรรคต่อการแสดงศักยภาพในการบรรลุธรรม ข้อนี้ถือเป็นจุดเด่นในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงทำให้ทราบว่า สตรีมีศักยภาพในการพัฒนาตนไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน นางสาวปาริชาติ นนทกานันท์, แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๗} Arthur Coke Burnell, The Ordinances of Manu, 5/148, (London : Kegan : Paul, Tructh Tribner & Co.,Ltd., 1891). อ้างใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๓.

ด้วยหลักทางพระพุทธศาสนาแล้วนั้น ความเป็นสตรีหรือบุรุษเป็นเพียงช่วงหนึ่งของระยะเวลาที่เราเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ บางคนเกิดเป็นสตรีบ้าง เป็นบุรุษบ้าง หมุนเวียนไปตามกรรมซึ่งเป็นผลอันเกิดจากการกระทำ พระพุทธองค์เพราะเชื่อว่าทุกคนเกิดมาอันเป็นผลของการกระทำ บุคคลผู้กระทำความดีย่อมได้รับผลสิ่งนั้นตอบแทน เป็นไปตามกฎของกรรม ไม่มีใครรังสรรค์หรือกำหนดขึ้นมาแต่อย่างใด พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.(ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า

“ความเป็นมนุษย์ และความเป็นหญิง เป็นชายนี้ โยงไปถึงการบรรลุธรรม ถ้ามองในแง่ของการบรรลุธรรมแล้ว ก็เหมือนกันทั้งหมดไม่ต่างกันที่เพศ เพราะสิ่งที่เหมือนกันคือความเป็นมนุษย์ ตามหลักของพระพุทธศาสนา ถือว่ามนุษย์เราเกิดเป็นหญิงบ้าง เกิดเป็นชายบ้าง หมุนเวียนไปตามกรรมของตน หญิงและชายสามารถบรรลุธรรม การจะมองว่าเป็นหญิงหรือชายเป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ”^{๓๘}

ดังนั้น พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงมีจุดมุ่งหมายเดียวคือทำให้เหล่าสรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ทุกคนจึงมีโอกาสเรียนรู้พระสัทธรรมเหมือนกัน ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษ เมื่อมีความพร้อมในการปฏิบัติตามพระสัทธรรม บุรุษและสตรีย่อมได้รับผลเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงมีพระกรุณาธิคุณต่อสตรีไม่แตกต่างจากบุรุษ ทรงให้โอกาสแก่สตรีในการฟังธรรม ปฏิบัติธรรมตามหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน ดังตัวอย่างเรื่องราวของ พระนางมหาปชาบดีโคตมี (พระมาตุจฉา, พระน้านาง) เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงการยกฐานะและเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีที่เป็นจุดเด่นในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุผลที่ว่า สตรีเมื่อปฏิบัติก็มีโอกาสบรรลุธรรมได้เทียบเท่ากับบุรุษ หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีบวชเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา โดยการยอมรับกฎอันเข้มงวดที่เรียกว่า ๘ ประการ นับตั้งแต่นั้นมา สตรีถูกกล่าวถึงในเชิงบวกมากขึ้น สตรีได้รับการยอมรับ ยกย่องและชื่นชม อีกทั้ง ยังได้แสดงศักยภาพและความรู้ความสามารถในหลายแง่มุม ทั้งในด้านสังคม ไม่ว่าจะเป็นการดำรงตนในฐานะใด ไม่ว่าจะเป็นบุตรธิดา มารดา ภรรยา หรือแม้แต่บทบาททางพระพุทธศาสนา สตรีก็ได้รับการยกย่องและมีส่วนเกี่ยวข้องในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ในบทบาทของภิกษุณี และอุบาสิกา กรณีเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้นางวิสาขาทำหน้าที่ร่วมชำระอธิกรณ์ (เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วจะต้องจัดตั้งทำ)^{๓๙} แก่พระภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปะถูกตั้งข้อสงสัยว่าตั้งครุรัถหลังจากอุปสมบท^{๔๐} หรือแม้แต่ทรงอนุญาตให้พระนางมัลลิกาเทวีจัดการถวายอสทิสถาน^{๔๑} อสทิสถาน คือ ทานอันไม่มีอันมั่นเหมือน หมายถึง การบำเพ็ญทานถวายแด่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วย

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) , **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔) หน้า ๒.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) , **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘) หน้า ๔๘๓.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๔๖/๑๗๔.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

ภิกษุสงฆ์ ครั้งใหญ่ที่สุด ซึ่งไม่มีใครสามารถทำเทียมเท่าได้อีก^{๔๒} จึงเห็นได้ว่าสตรีเริ่มมีบทบาทและหน้าที่สำคัญทางพระพุทธศาสนานับจากนั้นเป็นต้นมา

ในสมัยพุทธกาลมีกล่าวถึงสตรีอยู่ ๒ แ่งมุม คือ สตรีพูดถึงทั้งมุมบวกและมุมลบ ข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่มีข้อมูลปรากฏเกี่ยวกับการกล่าวถึงสตรีในมุมลบ (ในมุมร้าย) คำว่าร้ายไม่ได้หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าสตรีเป็นเพศที่ไม่ดี หรือเลวแต่อย่างใด แต่การที่ทรงตรัสแสดงถึงสตรีในมุมลบนั่น เป็นเพราะเรื่องราวดังกล่าวมีผลกระทบที่มีต้นเหตุมาจากสตรี อาทิ ธรรมชาติของสตรี นิสัยใจคอของสตรีบางจำพวก ซึ่งจะส่งผลร้ายต่อบุรุษที่คบหาด้วย เช่น สตรีเป็นศัตรูของการศึกษาพรหมจรรย์ของภิกษุ เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงทัศนะของพระพุทธองค์ที่มีต่อสตรีเพศ ตามรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๑ ทัศนะคติต่อสตรีในด้านลบ

เมื่อกล่าวถึงลักษณะนิสัยของสตรี ในพระไตรปิฎกมีปรากฏข้อความกล่าวถึงสตรีว่าเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ ดังที่ว่า “หญิงทั้งหลายในโลกย่อมย่ำยีชายผู้ประมาทแล้วพวกหล่อนย่อมชักจูงจิตของชายหนุ่มไปเหมือนลมพัดปยุ่นๆ ที่พัดตกจากต้นสภาพนั้นบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าเป็นเหวสำหรับพรหมจรรย์”^{๔๓}

จากคำกล่าวดูเหมือนว่าสตรีเป็นอุปสรรคในการรักษาพรหมจรรย์ต่อบุรุษ เพราะพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวง่าย อ่อนไหวง่ายเพื่อถูกระทบด้วยอำนาจของรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ หากบุรุษไม่มีจิตที่ตั้งมั่น แม้สตรีไม่ได้ตั้งใจจะครอบงำจิตบุรุษ แต่ด้วยราคะ โทสะและโมหะ นั้นเองก็จะทำให้บุรุษขาดพรหมจรรย์ได้ง่าย ดังเหตุการณ์ของภิกษุและภิกษุณีผู้เป็นมารดาเป็นบุตรกัน ทั้งสองจำพรรษาในกรุงสาวัตถี และได้พบเห็นและสนทนากันอยู่บ่อยครั้ง บุตรเห็นมารดา มารดาเห็นบุตร เกิดความรักใคร่สนิทสนม จนเกิดการลักลอบเสพเมถุนกัน^{๔๔} เรื่องราวดังกล่าวมีข้อมูลปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

“ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่เกิดความกำหนัด เกิดความใคร่เกิดความมัวเมา เกิดความผูกพัน เกิดความหมกมุ่น ทำอันตราย แก่การบรรลุลุธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมเหมือนรูปสตรีนี้เลย สัตว์ทั้งหลายกำหนด ยินดี ติดใจ หมกมุ่น พัวพันอยู่ในรูปสตรี ตกอยู่ใต้อำนาจรูปสตรี จึงเศร้าโศกตลอดกาลนาน

๑. เราไม่เห็นเสียงอื่น แม้อย่างหนึ่ง ...

๒. เราไม่เห็นกลิ่นอื่น แม้อย่างหนึ่ง ...

๓. เราไม่เห็นรสอื่น แม้อย่างหนึ่ง ...

๔. เราไม่เห็นโผฏฐัพพะอื่น แม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่เกิดความกำหนัดเกิดความใคร่เกิดความมัวเมา เกิดความผูกพัน เกิดความหมกมุ่นทำอันตรายแก่การบรรลุลุธรรมที่เป็นแดนเกษมจาก

^{๔๒} ุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิ, ๒๕๕๘) หน้า ๕๒๓.

^{๔๓} ชู.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๔๗/๔๐๔.

^{๔๔} ่อง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๕๕/๔๔.

โยคะอันยอดเยี่ยมเหมือนโณฏฐัพพะสตรีนี้เลย สัตว์ทั้งหลายกำหนด ยินดี ติดใจ หมกุ่มน พัวพันอยู่ในโณฏฐัพพะสตรี ตกอยู่ในโณฏฐัพพะสตรีจึงเศร้าโศกตลอดกาลนานสตรีแม้เดินอยู่ก็ครอบงำจิตของบุรุษได้ แม้นอนอยู่...แม้นั่งอยู่...แม้นอนอยู่...แม้หลับอยู่...แม้หิวเราอยู่...แม้พูดอยู่...แม้ขับร้องอยู่...แม้ร้องไห้อยู่...แม้พองขึ้น...แม้ตายแล้วก็ครอบงำจิตของบุรุษได้ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่า “เป็นปวงรบรรพตแห่งมาร” เมื่อจะกล่าวให้ถูกก็พึงกล่าวถึงมาตุคามนั้นแล้วว่า “เป็นปวงรบรรพตแห่งมาร”^{๔๕}

มีพุทธภาษิตที่กล่าวยืนยันว่าสตรีย่อมมีอิทธิพลอยู่เหนือจิตใจของบุรุษ โดยไม่มีอำนาจใด ๆ ในโลกนี้จะมัดจิตใจบุรุษได้เทียบเท่ากับอำนาจของสตรีดังข้อความที่ว่า พล จโนโท พล สุริโย พล สมณพราหมณา พล เวลา สมุททุสส พลาติพลมิตฺติโย^{๔๖} แปลว่า พระจันทร์ก็มีอิทธิพล พระอาทิตย์ก็มีอิทธิพล สมณพราหมณ์ก็มีอิทธิพล ผิงสมุทรก็มีอิทธิพล แต่หญิงทั้งหลายมีอิทธิพลยิ่งกว่าอิทธิพลเหล่านั้นขึ้นไปอีก^{๔๗}

นอกจากนี้ยังมีปรากฏเรื่องราวอื่น ๆ ในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องกับสตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ อาทิ

- ภิกษุรูปหนึ่งหลงรักสตรีคนหนึ่ง ต่อมานางเสียชีวิตถูกนำไปทิ้งไว้ในป่าช้า กระดูกกระจัดกระจาย วันหนึ่งภิกษุรูปนั้นไปป่าช้า เก็บกระดูกรวมเป็นร่างจด องค์ชาติลงที่เครื่องหมายเพศแล้วเกิดความกังวลใจว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๔๘}

- เรื่องสตรียั่ววนพระ โดยชักจูงให้ภิกษุขาดพรหมจรรย์ เรื่องมีว่าพระอนรุทธเดินทางไปในนครสาวัตถี โดยไปถึงหมู่บ้านนั้นเวลาเย็น ในหมู่บ้านนั้นมีสตรีผู้หนึ่งจัดเรือนพักสำหรับอาคันตุกะไว้ด้วยเพลานี้เย็นมาก พระอนรุทธขอพักแรม สตรีผู้นั้นก็ได้อนุญาต ได้ทำการจัดหาเตียงและนางก็ได้ประดับตกแต่งร่างกายด้วยของหอมและเข้าหาพระอนรุทธ โดยกล่าวว่า “พระคุณเจ้ามีรูปงามนัก น่าดูน่าชม ส่วนดิฉันก็มีรูปงามยิ่งน่าดู น่าชม ทางที่ดี ดิฉันควรจะเป็นภรรยาของพระคุณเจ้า เมื่อนางพูดจบ พระอนรุทธได้แต่นิ่งเสีย....นางได้เปลื้องผ้าออก เดินบ้าง ยืนบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง...”^{๔๙}

เหตุการณ์ต่างๆ ที่ภิกษุเผชิญและเหตุที่ว่าสตรีเป็นศัตรูหรือเป็นภัยต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแนะนำพระอานนทให้เลี่ยงการติดต่อกับสตรี การพบเห็น การพูดคุย หากหลีกเลี่ยงไม่ได้ขอให้กระทำการอย่างมีสติ ไม่นำเรื่องของเพศมาเกี่ยวข้อง สรุปลก็คือ ถ้าเป็นสตรีรุ่นมารดาให้เห็นและปฏิบัติเช่นเดียวกันเป็นมารดา หากสตรีเป็นรุ่นพี่ ก็ให้เห็นและปฏิบัติเช่นเดียวกันเป็นพี่สาว ถ้าเป็นสตรีรุ่นน้อง ก็ให้เห็นและปฏิบัติเช่นเดียวกันเป็นน้องสาว คือให้จัดฐานะไว้

^{๔๕} อก.ปญจก (ไทย) ๒๒/๕๕/๔๕-๔๖.

^{๔๖} ขุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๖๔/๒๐๓.

^{๔๗} คุราละเยียดโน จานงค์ ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ, แผนการกู้สุขภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

^{๔๘} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๗๓/๖๑.

^{๔๙} วิ.ม.(ไทย) ๒/๕๕/๒๔๑.

โดยไม่เกี่ยวข้องกับเพศเป็นหลัก เพื่อป้องกันปัญหาที่จะตามมาหากเกิดการใกล้ชิดกันกับภิกษุสงฆ์ ดังปรากฏจากเหตุการณ์ที่พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องจะปฏิบัติตัวอย่างไรต่อสตรี ในพระไตรปิฎกสรุปได้ว่า

“พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่าดู เมื่อจำต้องดู อย่าพูดด้วย เมื่อจำต้องพูด ต้องตั้งสติไว้ ตั้งสติ ในที่นี้หมายถึง การควบคุมจิตให้คิดต่อสตรีในทางที่ดีงาม เช่น รู้สึกรู้ว่าเป็นแม่ในสตรีที่อยู่ในวัยแม่ รู้สึกรู้ว่าเป็นพี่สาวน้องสาวในสตรีที่อยู่ในวัยพี่สาวน้องสาว รู้สึกรู้ว่าเป็นลูกสาวในสตรีที่อยู่ในวัยสาว”^{๕๐}

จากเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสตรี พระพุทธองค์ได้มีพระบัญญัติพระวินัยไว้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เพื่อให้ภิกษุสงฆ์พึงระมัดระวังและมีโอกาสใกล้ชิดกับสตรีน้อยที่สุด เช่น การบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุนอนร่วมชายคาเดียวกับสตรี ห้ามไม่ให้ภิกษุแตะต้องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและสัมผัสสตรี ห้ามไม่ให้กอดเด็กหญิงหรือสัตว์ตัวเมีย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวไว้ว่า สตรีเป็นศัตรูหรืออันตรายต่อพรหมจรรย์ แต่สตรีก็ไม่ได้จัดเป็นเป็นอันตรายอย่างยิ่งโดยที่สุด แม้ว่าบุรุษเองก็สามารถละทิ้งซึ่งพรหมจรรย์ของตนด้วยเหตุผลอื่นที่สามารถย่ำยีจิตใจตนเองได้มากกว่าสตรีเพศ ดังปรากฏตามพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณฯ๑ ต่อการบรรลุนิพพานมาตุคามคนเดียวไม่สามารถครอบงำจิตของภิกษุรูปหนึ่ง แต่ลากสักการะและความสรรเสริญสามารถครอบงำจิตของภิกษุได้ฯ๑ ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ฯ๑ อย่างนี้เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^{๕๑}

จะเห็นได้ว่า ที่มีการกล่าวถึงอันตรายของสตรีในพระไตรปิฎกไว้บ่อยครั้ง เราจะต้องพิจารณาด้วยว่าพระพุทธองค์ทรงสอนเช่นนั้นด้วยเหตุผลเพราะอะไร การกล่าวไว้ว่าสตรีเป็นศัตรูแห่งพรหมจรรย์นั้นก็มิแน่ว่า สตรีเป็นเพศที่บุรุษพึงระวัง เนื่องจากเป้าหมายของผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมสำหรับความต้องการหลุดพ้น เพราะมองว่าสตรีกับพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถไปด้วยกันได้ ในมุมกลับกันหากสตรีจะประพฤติปฏิบัติตนเพื่อบำเพ็ญเพียรและประพฤติซึ่ง พรหมจรรย์ก็สามารถกล่าวได้ว่าบุรุษก็เป็นภัยแห่งการรักษาซึ่งพรหมจรรย์เฉกเช่นเดียวกัน ที่มีการกล่าวถึงสตรีว่าเป็นศัตรูแห่งพรหมจรรย์นั้น เป็นไปได้ว่าในพุทธกาล สาวกของพระพุทธองค์เป็นภิกษุเสียส่วนมาก ประกอบกับการเกิดขึ้นของภิกษุนั้นมีมาก่อนภิกษุณี พระวินัยต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นก็เนื่องด้วยพระภิกษุที่ทำความผิดและพระองค์ก็ได้ทรงบัญญัติเป็นพระวินัยขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ ในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา มีข้อมูลปรากฏว่าสตรีเป็นเพศที่มีนิสัยเลวร้าย มีความร้ายกาจ ดังปรากฏในกุณาลชาดก^{๕๒} ดังข้อความดังนี้

“บุรุษผู้ไม่ถูกผิสีง ไม่ควรเชื่อหญิงที่เป็นคนโลก มีจิตกลับกลอก ไม่รู้คุณคน เป็นคนประทุษร้ายมิตร”

^{๕๐} ติ.ม (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๕๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๗๐/๒๗๖.

^{๕๒} ข.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๑๒/๓๗๔-๓๗๕.

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่าสตรีเป็นเพศที่เชื่อไม่ได้เพราะมีความโลภ มีจิตกลับกลอก ชอบประทุษร้าย

“หญิงเหล่านั้นไม่รู้กิจที่ทำแล้วและยังไม่ทำ ไม่รู้จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่ใช่อารยชน ก้าวล่วงธรรมทั้งหลายตกไปสู่อำนาจจิตของตนเท่านั้น”

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่า สตรีเป็นผู้เอาแต่ใจตัวเอง ไม่รู้จักกาละและเทศะ ว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำ ไม่รู้จักบิดามารดา พี่น้องของตน

“เมื่อมีอันตรายและกิจเกิดขึ้น หญิงเหล่านั้นย่อมละทิ้งสามีนั้น แม้อยู่ร่วมกันมานานเป็นที่รักที่พอใจ เป็นผู้อนุเคราะห์เสมอด้วยชีวิตเพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่วางใจหญิงทั้งหลาย”

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่า สตรีเป็นผู้ไม่น่าไว้วางใจ เมื่อมีสิ่งใดเกิดขึ้น สตรีจะยอมละทิ้งสามีผู้เป็นที่รักไปเสีย โดยไม่สนใจไยดี

“แท้จริง จิตของหญิงเหมือนจิตของวานรขึ้นๆลงๆเหมือนเงาต้นไม้หัวใจของหญิงหวนไหวไม่หยุดนิ่งกลับกลอกเหมือนล้อเกวียนที่กำลังหมุนไป”

จากคาคาตังกล่าวมินัยว่าจิตของสตรีเปรียบเหมือนจิตของลิงอยู่ไม่นิ่งกระสับกระส่ายไปมา

“คราวใดหญิงเหล่านั้นมองเห็นทรัพย์ของชายที่พอจะถือเอาได้ก็ใช้วาจาอ่อนหวานนำเขาไปสู่อำนาจ เหมือนกับชาวกำโปะใช้สาหร่ายลวงม้า”

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่า สตรีมักใช้วาจาอ่อนหวาน เป็นสิ่งล่อลวงบุรุษผู้มีฐานะดี

“คราวใดมองไม่เห็นทรัพย์ของชายที่พอจะถือเอาได้ก็ละทิ้งเขาไปเสียโดยง่ายเหมือนคนข้ามปาก พอถึงฝั่งก็ทิ้งแพไปเสีย”

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่าสตรีอยู่กับบุรุษด้วยทรัพย์ หากเมื่อใดบุรุษนั้นหมดทรัพย์ สตรีย่อมทิ้งไปเสียโดยง่ายตาย

“หญิงเปรียบเหมือนยางเหนียวกินทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนเปลวไฟมีมายาแรงกล้าเหมือนแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวเพราะว่า หญิงเหล่านั้นคบได้ทั้งชายคนรักและมีโชคนรัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น”

จากคาคาตังกล่าว มินัยว่าสตรีเป็นผู้มีมายามาก คบหาบุรุษโดยไม่เลือกหน้า

“หญิงเหล่านั้นมิใช่เป็นของชายคนเดียวหรือสองคนเหมือนร้านตลาดที่แผ่กว้างแก่คนทั่วไปชายใดสำคัญหญิงเหล่านั้นว่าเป็นของเราชายนั่นเท่ากับใช้ตาข่ายดักลม

จากคากล่าว มีนัยว่า สตรีไม่ใช่สมบัติของใคร บุรุษใดคิดว่าสตรีนั้นเป็นของตน ถือว่าเป็นผู้คิดผิด

“แม่น้ำ หนทาง โรงสุรา สภาและบ่อน้ำดื่มเป็นฉันทิ ธรรมดาหญิงในโลกก็ฉันทินั้น ขอบเขตของหญิงเหล่านั้นไม่มีเลย”

จากคากล่าว มีนัยว่า สตรีไม่เคยมีความเพียงพอและข้อจำกัดในบุรุษ

“หญิงเหล่านั้นเสมอด้วยไฟกินเปรียง (น้ำมัน) อุปมาด้วยหัวงูเห่า เลือกกินแต่ของที่ดีเลิศ เหมือนโคเลือกเล็มหญ้าอ่อน ๆ ในภายนอก

จากคากล่าว มีนัยว่า สตรีเลือกแต่สิ่งที่ดีให้กับตนเสมอ เปรียบเสมือนงูเลือกกินแต่ของอร่อย

“ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ กษัตริย์ผู้ได้รับมรดกภิเชกแล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ ทั้ง ๕ อย่างนี้ นรชนพึงคบหาด้วยความระมัดระวังเป็นนิตย์ เพราะว่า อหิยาภัยของทั้ง ๕ นั้นแลรู้ได้ยาก

จากคากล่าว มีนัยว่า สตรีจัดอยู่ในสิ่งที่ควรระวังในการคบหา

“หญิงที่มีรูปร่างงามยิ่งนัก ๑ หญิงที่ขายจำนวนมากพอใจ ๑ หญิงผู้ชำนาญในการพ้อนรำขับร้อง ๑ หญิงผู้เป็นภรรยาของชายอื่น ๑ หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ ๑ หญิงทั้ง ๕ จำพวกเหล่านี้ ชายไม่ควรคบหาเลย

จากคากล่าว มีนัยว่า สตรี ๕ ประเภทที่ไม่ควรคบหาด้วย ได้แก่ นางงาม หญิงโสเภณี นางรำ สตรีมีสามีแล้ว และสตรีที่มีความโลภ

นอกจากนี้ ยังมีข้อความปรากฏการเปรียบสตรีเหมือนสัตว์ที่ดุร้าย เปรียบเหมือนสิงโตที่มีเคี้ยวเล็บ เป็นเจ้าป่าที่ทำร้ายสัตว์อื่น ๆ ความว่า

“สิงโตซึ่งเป็นสัตว์ดุร้าย กินเลือดและเนื้อเป็นอาหารมีอาวุธ ๕ อย่าง เป็นสัตว์หยาบช้า ชอบในการเบียดเบียนสัตว์อื่น ช่มชู้สัตว์ทั้งหลายกินฉันทิหญิงทั้งหลายก็ฉันทินั้นเหมือนกันใช้อาวุธ ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส จับบุรุษให้อยู่ในอำนาจ^{๕๓}

จากคากล่าวข้างต้นแสดงถึงความเลวร้ายของสตรีอย่างชัดเจน เป็นเรื่องราวชาดกในสมัยก่อนพุทธกาล เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ๆ การนำเอาเรื่องราวบางเรื่องราวที่ปรากฏในชาดก ไม่สามารถที่จะใช้เป็นข้อสรุปเกณฑ์วัดความดีหรือไม่ดีของสตรีได้ ผู้สนใจ

^{๕๓} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๕๒/๑๔๑.

พระไตรปิฎกบางท่านจึงเชื่อว่า ชาตก ไม่ใช่เหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าจริง ๆ เป็นเพียงการนำเรื่องเก่าที่ปรากฏในคัมภีร์อินเดียโบราณมาเล่าเปรียบเทียบเพื่อสอนธรรมะเท่านั้น^{๕๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ในพระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงสตรีในแง่ไม่ดีทั้งหมด ยกตัวอย่างในกุณาสชาตก ซึ่งเนื้อหาเต็มไปด้วยคำด่าว่าสตรี ซึ่งเรื่องราวในกุณาสชาตกมีอยู่ว่า สมัยที่เจ้าศากยวงศ์และโกถียวงศ์ จะทำสงครามระหว่างกันเรื่องการแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณี ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จไประงับสงครามด้วยพระดำรัสตรัสสอนต่าง ๆ เมื่อระงับสงครามได้เจ้าทั้งสองฝ่ายเกิดสำนึกในพระมหากรุณาธิการในพระพุทธองค์ จึงได้ทรงถวายเจ้าชายฝ่ายละ ๒๕๐ คนให้บวชในสำนักของพระพุทธองค์ ซึ่งเจ้าชายเมื่อต้องออกบวชโดยที่ไม่มีความสมัครใจก็คิดถึงพระชายา เมื่อไปปฏิบัติใจก็ไม่เกิดสมาธิ ประสงค์อยากสึกกันจำนวนมาก เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องก็ทรงพิจารณาเรื่องในการแสดงธรรม เพื่อบรรเทาความเบื่อหน่ายในพรหมจรรย์ วันหนึ่งได้พากิษุเข้าป่าไปชมนกชมไม้ ขณะนั้นฝูงนกดูเหว้าบินมา แล้วปรารภถึงนกเหล่านี้ในอดีตเป็นพยานกกุณาส มีรูปร่างสง่างามงาม มีนกดูเหว้าที่เป็นภรรยาเยอะมาก แต่พยานกกุณาสมักใช้คำหยาบคายด่าว่านภรรยาอยู่เป็นประจำ อีกฝ่ายหนึ่งมีนกชื้อปทุมพู เป็นนกดูเหว้าขาว มีนภรรยาเยอะเหมือนกัน แต่ในทางตรงข้ามกัน นกปทุมพูกลับพูดกับนภรรยาด้วยวาจาที่ไพเราะน่าฟัง ต่อมานกปทุมพูป่วยหนัก นกนกกุณาสก็มาดูแลช่วยรักษาโรค ส่วนภรรยานกกลับทิ้งหนีหายไป นกกุณาสจึงได้ดำหนิตีเดียณพวคนกผู้หญิงให้นกปทุมพูฟัง ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ถึงเหตุการณ์ที่แสดงว่าสตรีเป็นหญิงแพศยา (ไม่ดี) โดยแสดงอาการ ๔๐ ประการ ดังนี้

๑. บิดกาย	๒. ก้มลง
๓. ยื้อกราย	๔. ทำละอาย
๕. เอาเล็บถูกัน	๖. เอาเท้าเหยียบกัน
๗. เอาไม้ขีดแผ่นดิน	๘. ให้เด็กกระโดด
๙. เล่นเอง ให้เด็กเล่น	๑๐. จูบเด็ก ให้เด็กจูบ
๑๑. บริโภคเอง ให้เด็กบริโภค	๑๒. ให้ของเด็ก
๑๓. ขอบของเด็ก	๑๔. ทำตามที่ได้กระกระทำ
๑๕. ทำเสียงสูง	๑๖. ทำเสียงต่ำ
๑๗. พุดเปิดเผย	๑๘. พุดปกปิด
๑๙. ทำซิกซ์ด้วยการฟ้อนรำ	๒๐. ด้วยการขับร้อง
๒๑. ด้วยการประโคมดนตรี	๒๒. ด้วยการร้องไห้
๒๓. ด้วยการกรีดกราย	๒๔. ด้วยการแต่งกาย
๒๕. จ้องมอง	๒๖. สายสะเอว
๒๗. สายของลับ	๒๘. เปิดขาอ่อน
๒๙. ปิดขาอ่อน	๓๐. เปิดถันให้ดู
๓๑. เปิดรักแร้ให้ดู	๓๒. เปิดสะดือให้ดู

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๙.

๓๓. หลีวตา	๓๔. ยักคิ้ว
๓๕. เม้มปาก	๓๖. แลบลิ้น
๓๗. ทำฝ้านุ่งหลุด	๓๘. กลับนุ่งผ้า
๓๙. สยายผม	๔๐. เก้าผม ^{๕๕}

ดังนั้น การที่พระพุทธองค์เล่าเรื่องนกยูงมาให้ภิกษุฟัง พระองค์ทรงมีอุบายวิธีเพื่อให้ภิกษุคลายราคะในจิตใจ ตั้งใจฝึกกรรมฐาน และคลายความคิดถึงพระชายาลงและตั้งใจที่จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป^{๕๖} ดังนั้น เราจึงไม่สามารถนำเอาข้อมูลในชาดกมาสรุปว่าสตรีเป็นเพศที่เลวร้ายได้ คำสอนในพระไตรปิฎกไม่ได้มีการกล่าวถึงสตรีในแง่ไม่ดีแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งหากเราพิจารณาข้อมูลของสตรีในฐานะที่มีบทบาททางสังคม ดังที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก เราจะพบว่าพระพุทธองค์ ก็ไม่ได้ทรงตำหนิว่าสตรีเป็นศัตรูหรือเป็นเพศที่ควรระวังแต่อย่างใด กลับกันพระองค์ทรงยกย่องสตรีในฐานะมารดา ยกย่องในฐานะภรรยา เป็นต้นดังที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ หลายเหตุการณ์ เช่น ทรงสอนเรื่องการมีครอบครัวและข้อประพฤติปฏิบัติอันสมควรและเหมาะสมแก่สตรี สอนเรื่องบทบาทการเป็นบุตรที่ดี การเป็นมารดาที่ดีสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงมีอคติต่อสตรีตามที่เข้าใจกัน พระพุทธศาสนาโดยส่วนรวมมิได้มองว่าสตรีเป็นเพศที่ดีหรือไม่ดี การจะกำหนดว่าบุคคลใดดีหรือไม่ดีนั้น ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมเฉพาะส่วนบุคคล การจะเป็นคนดีหรือคนไม่ดีเกิดขึ้นได้ทั้งบุรุษและสตรี ดังนั้น ข้อมูลในส่วนถัดไปเป็นการศึกษาบทบาทของสตรีมุขที่นายยกย่องเชิดชู เป็นสตรีที่น่าชื่นชม รู้จักปฏิบัติตนได้ถูกต้องเหมาะสมกันในแต่ละบทบาท ในส่วนแรกจะเป็นการกล่าวถึงสตรีที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับสังคม ได้แก่ สตรี บทบาทผู้หญิง บทบาทบุตร บทบาทมารดา บทบาทภรรยา และบทบาทหญิงหม้าย และส่วนที่ ๒ จะกล่าวถึงสตรีในบทบาทเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและทางธรรม ได้แก่ สตรีในฐานะภิกษุณี และสตรีในฐานะอุบาสิกา

๒.๓.๒ ทศนะคติต่อสตรีในด้านบวก

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในท่ามกลางสังคมและวัฒนธรรมของพราหมณ์ บุคคลโดยส่วนมาก คือ บุคคลดั้งเดิมที่นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน สตรีที่ยังไม่ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา ยังคงอยู่ภายใต้กรอบธรรมเนียมของศาสนาพราหมณ์เดิม เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมา มีปรากฏหลายเหตุการณ์ที่สตรีเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สตรีมีโอกาสดำเนินเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะปัญหาที่มาด้วยความหลากหลาย บางคนประสบกับความทุกข์มามาก ต้องพลัดพรากสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก สูญเสียบุคคลในครอบครัว เมื่อมีความทุกข์ในใจจึงต้องการหาบุคคลผู้ที่สามารถคอยให้คำปรึกษา รับฟังปัญหา และคอยให้กำลังใจ เพื่อให้ตนได้คลายจากความทุกข์นั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนธรรม และธรรมของพระพุทธองค์ก็สามารถนำพาสตรีให้พ้นจากความทุกข์ได้ สตรีซึ่งเดิมเคยนับถือในศาสนาพราหมณ์จึงได้หันมานับถือและปฏิบัติตามธรรมเนียมของพุทธศาสนามากขึ้น เพราะสตรีเหล่านั้นเชื่อว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เข้าถึงจิตวิญญาณ ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ

^{๕๕} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๐/๑๔๔.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) , **ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔) หน้า ๕-๖.

ไม่ว่าจะชนกลุ่มใด พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งได้ในยามทุกข์ใจ ดังนั้น หากสตรีที่ไม่ได้ออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา สตรีก็สามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาสภาพของตนให้ดีขึ้น

๒.๓.๒.๑ สตรีในฐานะความเป็นหญิง

ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาลนับได้ว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลมาก มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกที่แสดงว่า วิถีชีวิตของสตรีไม่ได้ขึ้นอยู่กับภาระงานอีกต่อไป สตรีมีสิทธิเสรีภาพในการจัดการกับชีวิตของตนหากสตรีไม่ได้แต่งงานก็ไม่ได้ถูกประณามจากสังคม ดังข้อมูล ฮอร์เนอร์ ไอปี กล่าวไว้โดยสรุปว่า การแต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว และการไม่ได้รับการแต่งงานก็ไม่ได้เป็นเรื่องน่าอับอายศอดสู่อีกต่อไป หากสตรีคนใดจะแต่งงานก็ไม่จำเป็นต้องแต่งงานตั้งแต่อายุน้อยและไม่จำเป็นต้องแต่งงานกับชายที่บิดามารดาเลือกให้^{๕๗} ในคัมภีร์อรรถกถาเถรคามีปรากฏเรื่องของนายพราน ซึ่งยกบุตรสาวของตนนามว่าจาปาให้แก่ภิกษุผู้หนึ่งนามว่าอุปะกะซึ่งอาศัยอยู่ในป่าใกล้กระท่อมของนายพราน เรื่องมีอยู่ว่าวันหนึ่งนายพรานออกจากบ้านไปล่าเนื้อในป่า จึงได้สั่งให้จาปาบุตรสาวจัดหาอาหารและนำไปถวายแก่นักพรตในป่า เมื่อแรกเห็นนักพรตก็เกิดความรักและเสนหาในจาปาบุตรสาวของนายพราน เมื่อกลับมาถึงก็ปฏิบัติไม่เป็นอันกินอันนอน ไม่ปฏิบัติศาสนกิจใด ๆ แม้แต่การรับอาหารเหมือนอย่างเคยทำมา เพื่อนายพรานทราบเรื่องก็เกิดความสงสารในนักพรต จึงยกบุตรสาวตนให้เป็นอุปการะแทน^{๕๘} จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นว่าการแต่งงานที่ไม่ได้คำนึงถึงวรรณะ อาชีพหรือฐานะทางสังคมแต่อย่างใด

๒.๓.๒.๒ สตรีในฐานะบุตร

ในสมัยพุทธกาล มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสภาพของสตรีในฐานะบุตรในทิศทางที่ดีขึ้น แม้จะไม่มีข้อมูลแสดงการต้อนรับและยินดีต่อการได้บุตรสาว แต่ก็ไม่มีข้อมูลปรากฏว่าการให้กำเนิดบุตรสาวนั้นเป็นความเศร้า และความผิดหวังของครอบครัว การมองว่าบุตรสาวเป็นตัวอัปมงคล นำความโชคร้ายมาสู่ครอบครัวมีน้อยลงไปตามลำดับ เป็นเพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญในพิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวกับบุตรชายว่าต้องเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและนำพาดวงวิญญาณของบิดามารดาสู่สวรรค์อีกต่อไป ไม่ว่าบุตรชายหรือบุตรหญิงก็สามารถตอบแทนบุญคุณบิดามารดาโดยประกอบพิธีกรรมได้เหมือนกัน ดังนั้น ภาพที่ปรากฏในสังคมยุคนี้ จะเป็นเรื่องของความรักความผูกพันของคนในครอบครัว บุตรเป็นเสมือนแก้วตาของบิดามารดา ในพระไตรปิฎกมีข้อความปรากฏเกี่ยวกับความรักที่มีต่อบุตรโดยไม่จำกัดเพศ ในนัตถิปุตตสมสูตร ความว่า “ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี”^{๕๙} อีกทั้ง เรื่องราวของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่

^{๕๗} Horner.I B, **Women Under Primitive Buddhism**. (London: George Routledge & Sons Ltd., 1930) P 3.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๒/๖๐๓.

^{๕๙} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓.

ทรงผิดหวังเป็นอันมาก เมื่อพระมเหสีนามว่าพระนางมัลลิกา ให้ประสูติพระราชธิดา พระพุทธรองค์
เสนอทศนะการให้กำเนิดบุตรใหม่แก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ดังปรากฏในอิติสุตฺร ความว่า

“มहाปิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน แท้จริงแม้หญิงบางคนก็ยังดีกว่า ขอพระองค์จงชุบ
เลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามียังมีอยู่”^{๖๐}

จากข้อความดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธรองค์ทรงเสนอทศนะทางความคิดใหม่
เพื่อลบล้างทศนะเดิม โดยทรงเห็นว่าสตรีและบุรุษมีความเสมอภาคกัน การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะดี
หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำ ความรู้ ความสามารถ ไม่ได้วัดกันที่ความต่างของเพศอีกต่อไป ดังนั้น
การได้บุตรที่ดีได้ หรือดีกว่าบุตรที่เป็นบุรุษ นอกจากนี้ มีเรื่องราวปรากฏการรับบุตรมาเป็นบุตรบุญ
ธรรม เป็นเรื่องของนางสามาวดีที่หลังจากบิดามารดาเสียชีวิต นางได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจาก
ครอบครัวของมิตตกุฎุมพี ด้วยความรักอย่างลูกที่แท้จริง ซึ่งนางก็ได้รับการปฏิบัติเหมือนบุตรสาวคน
โต^{๖๑} นอกจากนี้ ในครอบครัวที่มีฐานะดี การดูแลบุตรสาวจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษ กล่าวคือ บิดา
มารดาจะหวงบุตรสาวมาก เกรงว่าบุตรสาวจะไปพัวพันกับชายอื่นก่อนวัยอันควร หรือเกรงว่าบุตรสาว
จะหลบหนี บิดามารดาถึงกับสร้างปราสาทชั้นสูงสุดเพื่อให้บุตรสาวได้อยู่บนบ้านนั้น การออกไปไหน
มาไหน มักจะใช้พาหนะคือรถม้าหรือเกวียน หรือไม่เช่นนั้นก็จะใช้เสลี่ยงมีคนแบกหาม คนใช้ที่บิดา
มารดาหาให้ดูแลรับใช้ก็กำหนดเป็นหญิงสาวไม่ใช่บุรุษ^{๖๒} ดังกรณีของนางวิสาขาที่บิดาให้การเลี้ยงดู
อย่างดี หรือแม้แต่ในกรณีของนางมาคันทิยา บุตรีของพราหมณ์ ซึ่งบิดามารดาแม้ว่าจะเป็นพราหมณ์
ยังให้คงให้ความรักทะนุถนอมเลี้ยงดูบุตรเป็นอย่างดี หวังหาบุรุษผู้มีความเหมาะสมและคู่ควรมาเป็น
คู่ครองแก่บุตรสาวตน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี แม้ว่าจะมีปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ธัมมปทีกฎกถา ว่าบิดามารดา
เลี้ยงดูบุตรสาวอย่างดีโดยให้อยู่บนประสาทชั้นบนสุดของบ้าน หวังว่าเมื่อถึงวัยอันสมควรจะหาคู่ครอง
ที่มีฐานะอันคู่ควรให้แต่งงานออกเรือนไป แต่ยังมีปรากฏเรื่องราวของสตรีที่ว่า แม้ว่าบิดามารดาจะ
เลี้ยงดูเป็นอย่างดี แต่ก็ไม่สามารถต้านทานความรักความปรารถนาที่บุตรมีต่อชายคนรักเมื่อถึงวัยอัน
ควร ดังเรื่องของนางปฏาจาราซึ่งเป็นธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติมั่งคั่ง อยู่ในกรุงสาวัตถี มีรูปร่างงาม
เมื่อนางอายุได้ ๑๖ ปี บิดามารดาให้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนปราสาท ๗ ชั้น แต่ก็แอบลักลอบคบหากับชาย
หนุ่มคนใช้ในเรือน แม้ว่าต่อมาบิดามารดาได้หาชายหนุ่มที่มีชาติตระกูลเสมอใกล้เคียงกันเพื่อให้
แต่งงานด้วย แต่สุดท้ายแล้วนางก็ได้กระทำการนัดแนะกับชายหนุ่มคนรักหนีออกจากเรือนไปอาศัย
อยู่ร่วมกันโดยไม่ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของบิดามารดา^{๖๓} นอกจากนี้ จะสังเกตได้ว่าเรื่องของอายุของ
สตรีในวัย ๑๖ เป็นวัยที่บิดามารดาจะหาคู่ครองที่เหมาะสมคู่ควร มีหลักฐานปรากฏรายเรื่องราวว่าวัย ๑๖
เป็นวัยแรกเริ่ม ควรที่จะหาคู่ครอง ออกเรือนไปสู่ตระกูลสามี ดังเรื่องของนางกุนทลเกสี ธิดาผู้มีความ
งามพร้อมแห่งชนบทเมืองราชคฤห์ ได้เข้าสู่พิธีอภิเษกเมื่อถึงวัน ๑๖ ตัวเลขนี้มีนัยว่าเป็นวัยของสตรี

^{๖๐} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน วศิน อินทสระ, *ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล*, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมดา , ๒๕๔๙), หน้า ๘๖.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ศ.(พิเศษ) เรืองไกร गुศลาสัย, *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สยาม , ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๒/๖๔๔.

เพศที่มีความโน้มเอียงและมีความลุ่มหลงในเพศตรงกันข้าม (ตสมิ จ วเย จิตฺตา นาริโย ปุริสขมาสยา โหนติ ปุริสโลลา) ทั้งยังมีสำนวนว่า “โสฬสวลสิกกาเล” หมายถึง อายุ ๑๖ อันเป็นเวลาที่เหมาะสมสำหรับเด็กหญิงที่จะสมรสในสมัยนั้น^{๖๔} ดังนั้น จะเห็นว่าในคัมภีร์ธัมมปัทตกถามีการกล่าวถึงสตรีวัยแรกเริ่มที่ ๑๖ ในหลายเรื่องด้วยกัน แม้กระทั่งการจัดพิธีสมพร (การแต่งงานโดยสตรีจะเลือกสามีได้จากจำนวนผู้เข้าร่วมแข่งขันหลายคนต่อหน้าธารกำนัล พิธีแต่งงานในลักษณะนี้โดยมากจะปรากฏในวรรณคดีสมัยสุโขทัย ซึ่งพระธิดาจะเลือกพระสวามีโดยพระองค์เอง) ของพระนางพิมพายโสธรา กับเจ้าชายสิทธัตถะถูกจัดขึ้นเมื่อพระทั้งสองพระองค์มีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา^{๖๕}

๒.๓.๒.๓ สตรีในฐานะมารดา

สตรีในฐานะมารดาในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลอาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก เนื่องจากสตรีในฐานะมารดาถือว่ามีความสำคัญอยู่พอสมควรเมื่อเทียบกับฐานะอื่น เพราะเมื่อมารดาในสมัยก่อนพุทธกาลสามารถให้กำเนิดบุตรชายแก่ครอบครัวได้ สถานะของมารดาและการเป็นภรรยาที่ดีขึ้นมาก ในขณะที่บทบาทของมารดาในสมัยพุทธกาลไม่ได้นำความเปลี่ยนแปลงมาให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งสองช่วงเวลาให้ความสำคัญกับบทบาทมารดาใกล้เคียงกัน เพียงแต่หากเราจะมองเป็นรูปธรรมให้ชัดเจนขึ้น มีเรื่องราวปรากฏของบทบาทมารดาที่ดี ดังเรื่องพระนางมหาปชาบดี ที่ทรงรับอุปการะเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะในสมัยยังทรงพระเยาว์หลังจากที่พระนางสิริมหามายา (พระมารดา) เสด็จสวรรคตหลังจากทรงพระสูติได้เพียง ๗ วัน พระนางทำหน้าที่เปรียบเสมือนดังมารดาผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดูอย่างดี พระนางพิมพายโสธรา พระมารดาของพระราหุลกุมาร ซึ่งพระนางให้การดูแลเลี้ยงดูพระราหุลอย่างดีโดยลำพัง หลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช หรือแม้แต่เหตุการณ์ของนางกิสสาโคตมี ที่แสดงความรัก ความอาลัยอาวรณ์ที่มีต่อบุตรชายคนเดียว หลังจากบุตรชายเสียชีวิต ด้วยความเป็นมารดาก็พยายามหาหนทางเพื่อหารักษาให้บุตรชายของตนเองฟื้นเป็นความรักที่มารดามีต่อบุตรชายอย่างลึกซึ้ง ยากที่จะหาความรักใดทดแทนได้

ฮอร์เนอร์ ไอบี ได้กล่าวถึงบทบาทมารดาของนางกิสสาโคตมีไว้สรุปว่า ก่อนที่ท่านจะแต่งงานมีครอบครัวไป เคยถูกคนตำหนิว่าเป็นหญิงกำพร้าไม่มีบิดามารดา แต่หลังจากที่ท่านได้แต่งงานมีครอบครัวไปได้ให้กำเนิดบุตรชาย ซึ่งคนโดยทั่วไปให้การยอมรับและให้เกียรติท่าน จึงเห็นได้ว่าการทำหน้าที่มารดาให้กำเนิดบุตรชาย ทำให้ฐานะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น^{๖๖}

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน ศ.พิเศษ) เรื่องอุไร กุศลาลัย, **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม , ๒๕๓๕), หน้า ๑-๒.

^{๖๕}ดูรายละเอียดใน จานง ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ, **แผนการกู้อิสรภาพ ของเจ้าชายสิทธัตถะ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^{๖๖}Horner.I B, **Women Under Primitive Buddhism**. (London: George Routledge & Sons Ltd., 1930) P 4.

คำว่า “มารดา” หรือ “แม่” มีความหมายสำคัญในทางพระพุทธศาสนาเนื่องจากเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร คำว่า มารดา ตามคัมภีร์ศัพทวิเคราะห์ แสดงคำที่เกี่ยวข้องกับมารดาสรุปได้ ๓ คำ^{๖๗} คือ

- (๑) มาตุ แปลว่า สตรีผู้รักษาบุตร
- (๒) ชเนตติ , ชเนตตี แปลว่า สตรีผู้ให้กำเนิด
- (๓) อมพา แปลว่า สตรีที่บุตรและธิดาบูชา

มีข้อมูลปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการยกย่องมารดาว่าเป็นพรหมของบุตร เป็นเทพองค์แรกที่ปกป้องคุ้มครองบุตร แม้ว่าบุตรไม่ต้องบวงสรวงบุรพเทพนี้ เทพองค์นี้จะดูแลปกป้องรักษาคู่มือของบุตร นอกจากนี้ มารดายังเป็นบุรพาจารย์คนแรกที่อบรมบ่มนิสัยบุตร เป็นผู้ที่ควรได้รับการต้อนรับจากบุตร และเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร ดังปรากฏตาม สพรหมกสูตรดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหมบุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบุรพเทพ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีอาหุไนยบุคคล

ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหม นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่าบุรพเทพ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่าบุรพาจารย์ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่าอาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้...” เพราะเหตุนี้แลบัณฑิตพึงนมัสการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การอาบน้ำ และการล้างเท้าเพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๖๘}

ในมงคลสูตรได้กล่าวถึงสถานภาพของมารดาไว้ ๔ ประการด้วยกัน

๑) พรหม^{๖๙} การที่เรียкмารดาว่าพรหม เพราะเมตตาจิตที่มารดามีให้แก่บุตรเปรียบดังพรหมวิหาร ๔ ก็ด้วยความรักด้วยเมตตา ปราบปรามด้อยากให้บุตรมีความสุข ซึ่งมารดามีเมตตาจิต รักใคร่ทะนุถนอมดูแลตั้งแต่บุตรอยู่ในครรภ์จนเติบโต รักด้วยกรุณาจิต เมื่อบุตรเกิดมา มารดาก็เฝ้าช่วยเหลือดูแลรักษาไม่ไห้บุตร ได้รับความเดือดร้อน อยากให้มีความสุข รักด้วยมุทิตาจิต มารดาจะยินดี ชื่นชมเมื่อบุตรประสบความสำเร็จในชีวิต และรักด้วยอุเบกขาจิต มารดาจะวางเฉยโดยใช้ใจมองบุตร เมื่อถึงระยะเวลาอันเหมาะสมที่บุตรจะต้องดำเนินชีวิตด้วยตนเองได้แล้ว

๒) บุรพาจารย์^{๗๐} มารดาเป็นผู้ที่อบรมสั่งสอนบุตรคนแรก สอนให้ศึกษา ฝึกให้พูด ยืน เดิน นั่ง นอน แนะนำบุตรให้ประพฤติตนเป็นคนดี ละเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพทวิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง ๒๕๕๐), หน้า ๔๔.

^{๖๘} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน มงคลตถ (ไทย) ๑/๒๙๔/๒๙๐-๒๙๒.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน มงคลตถ (ไทย) ๑/๒๙๔/๒๙๐-๒๙๒.

๓) บุรพเทพ^{๗๑} ในการปฏิบัติตนของมารดาทำทุกอย่างเพื่อความสุขของบุตร ไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่บุตรทำกับตน พร้อมจะให้อภัยทุกเมื่อ

๔) อาหุไนยบุคคล^{๗๒} มารดาเป็นบุคคลที่ควรเคารพบูชากราบไหว้ บุตรจะต้องนับถือด้วยใจที่บริสุทธิ์ นำสิ่งของมาบูชาและเกื้อกูลอุดหนุนด้วยความกตัญญูทวาทิตั้งต่อหน้าและลับหลัง

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ มังคลัตถทีปนี มีข้อมูลปรากฏ ชื่อว่า มารดา เพราะเป็นหญิงผู้ให้เกิด ซึ่งเป็นกิจที่ทำได้ยาก เมื่อมารดามีระดูการตั้งครรภ์จึงมีขึ้น เมื่อมารดาแพ้ท้อง จึงเรียกมารดานั้นว่า สุหา แปลว่า หญิงผู้มีใจดี มารดาต้องประทับประคองครรภ์อยู่เป็นเวลาเกือบปีจึงให้กำเนิดบุตร มารดาจึงชื่อว่า ชเนตตี แปลว่า หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด เมื่อบุตรคลอดมาแล้ว ต้องคอยปลอบประโลมเลี้ยงดู ด้วยน้ำนม ร้องเพลงกล่อม กอดแนบอ้อม จึงเรียกมารดาว่า โตเสนตี แปลว่า หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี เมื่อโดนแดดและลมก็คอยดูแลประคับประคองด้วยความรัก จึงเรียกมารดาว่า ไปเสนตี แปลว่าหญิงผู้เลี้ยงดูบุตร^{๗๓}

๒.๓.๒.๔ สตรีในฐานะภรรยา

ในสมัยพุทธกาล การแต่งงานได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก การแต่งงานที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เพราะต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับทางสังคม เปลี่ยนไปโดยที่สตรีสามารถแต่งงานได้โดยสมัครใจ ไม่จำเป็นต้องมีการบังคับเหมือนแต่ก่อน เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ยึดติดอยู่กับพิธีกรรมที่สตรีต้องแต่งงานและให้กำเนิดบุตรชายเพื่อเป็นเครื่องชี้วัดการไปนรกหรือสวรรค์หลังจากเสียชีวิตอีกต่อไป พระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติดังกล่าวใหม่ว่า ผลของการกระทำดีหรือกระทำชั่วไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการให้กำเนิดบุตรชายอีกต่อไป แต่ผลของความดีความชั่วเกิดจากผลของการกระทำ ภายใต้กรอบของพระพุทธศาสนานั้น การแต่งงานในสมัยพุทธกาลเป็นแบบสามีเดียวภรรยาเดียว แต่ก็มีปรากฏให้เห็นบ้างในวรรณะกษัตริย์ที่มีภรรยาหลายคน เพราะคนในวรรณะนี้สามารถเลี้ยงดูภรรยาเหล่านั้นได้ ดังตัวอย่างของพระเจ้าอุเทนที่มีมเหสี ๒ องค์ คือ พระนางสามาวดีและพระนางมาคคันทิยา^{๗๔} อย่างไรก็ตาม การมีภรรยาหลายคนเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นศักยภาพของบุรุษ บารมี และศักดิ์ศรีที่สามีสามารถเลี้ยงดูภรรยาได้หลายคน

คำว่า “ภรรยา” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า ชื่อภรรยา คือ ภริยา เมีย หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย คู่กับ สามี^{๗๕}

คำว่า “ภรรยา” มาจากศัพท์บาลี ๘ ศัพท์ คือ

- ๑) “ภริยา” แปลว่า สตรีผู้ที่สามีควรเลี้ยงดู
- ๒) “ชายา” แปลว่า สตรีผู้เป็นแดนเกิดแห่งบุตร
- ๓) “ทาร” แปลว่า สตรีผู้เป็นเหตุให้สามีแยกออกมาจากครอบครัวเดิม

^{๗๑} คุรยละเอียดใน มงคลดถ (ไทย) ๑/๒๙๔/๒๙๐-๒๙๒.

^{๗๒} คุรยละเอียดใน มงคลดถ (ไทย) ๑/๒๙๔/๒๙๐-๒๙๒.

^{๗๓} คุรยละเอียดใน มงคลดถ (ไทย) ๑/๒๙๒/๒๘๗-๒๘๘

^{๗๔} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๕/๑๘๒.

^{๗๕} คุรยละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒

(กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖).

- ๔) “ขรณี” แปลว่า สตรีผู้นำเรือนไป
- ๕) “ปชาปติ” แปลว่า สตรีผู้ดูแลประชาคือบุตร
- ๖) “ปุราณทุติยา หรือ ทุติยา” แปลว่า สตรีผู้เป็นคนที่สองในเรือน
- ๗) “ปาทปริจาริกา” แปลว่า สตรีผู้ปรนนิบัติแทบเท้าสามี
- ๘) “ปียา” แปลว่า สตรีผู้อันสามีพึงรักใคร่^{๗๖}

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงสตรีที่บุรุษนำมาเป็นภรรยา มีอยู่ ๒๐ ประเภท ได้แก่

- ๑) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๒) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดา ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๓) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๔) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย ได้แก่ หญิงที่มีพี่ชายน้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๕) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว ได้แก่ หญิงที่มีพี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๖) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๗) หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล ได้แก่ หญิงที่มีบุคคลร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๘) หญิงที่มีธรรมค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีผู้ประพฤดิธรรมร่วมกันคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ
- ๙) หญิงที่มีคู่หมั้น ได้แก่ หญิงที่ถูกหมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์โดยที่สุตกระทั้งหญิงที่ชายสวามพวงดอกไม้ให้ด้วยกล่าวว่า “หญิงนี้เป็นของเรา”
- ๑๐) หญิงที่มีกฎหมายค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีพระราชาบางองค์ทรงกำหนดโทษไว้ว่า “ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้”
- ๑๑) ภรรยาสินไถ่ ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์สินมาอยู่ร่วมกัน
- ๑๒) ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รักรับให้อยู่ร่วมกัน
- ๑๓) ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน
- ๑๔) ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน

^{๗๖}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพทวิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง ๒๕๕๐), หน้า ๔๘๒.

๑๕) ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๖) ภรรยาที่ถูกปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๗) ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา

๑๘) ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา

๑๙) ภรรยาที่เป็นเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย

๒๐) ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว^{๗๗}

จากที่กล่าวมา ภรรยา ๒๐ จำพวกนี้ แบ่งสตรี ๑-๘ เป็นสตรีกลุ่มที่อยู่ภายใต้การปกครองของผู้อื่น โดยเป็นสตรีที่ยังไม่มีสามี ส่วนสตรีข้อ ๙-๒๐ เป็นสตรีที่เป็นกรรมสิทธิ์ของสามี ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการล่วงเกินสตรีตามข้อ ๙-๒๐ ถือว่าเป็นการละเมิดศีลข้ออาเมสุมิจจาจารา เพราะสตรีมีกรรมสิทธิ์เป็นของชายอื่น นอกจากนี้ ในทางพระพุทธศาสนายังแบ่งภรรยาออกเป็น ๗ กลุ่ม ตามหน้าที่ ดังเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ตรัสกับนางสุชาดาสะใภ้ของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เนื่องจากเป็นสะใภ้ที่ไม่เชื่อฟัง ไม่เคารพบิดามารดาแห่งสามี พระพุทธองค์จึงตรัสถึงภรรยา ๗ จำพวกไว้ในภริยาสูตร ดังนี้

(๑) ภรรยาดุจเพชฌฆาต คือ ภรรยาใดคิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่านี้น ดูหมิ่นสามีเป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี

(๒) ภรรยาดุจนางโจร คือ ภรรยาใดมุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา

(๓) ภรรยาดุจนายหญิง คือ ภรรยาใดไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาดคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขู่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร

(๔) ภรรยาดุจมารดา คือ ภรรยาใดเป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดาคอยทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

(๕) ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว คือ ภรรยาใดเป็นเหมือนพี่สาวน้องสาวมีความเคารพในสามีของตน มีใจละอายต่อบาป ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

(๖) ภรรยาดุจเพื่อน คือ ภรรยาใดเห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมาเป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

(๗) ภรรยาดุจทาสี คือ ภรรยาใดถูกสามีขู่จะฆ่าจะเข่นตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี^{๗๘}

ภรรยา ๗ จำพวกนี้ มีภรรยาที่ไม่ดี ๓ ประเภทแรก ส่วนภรรยาที่ดี ๔ ประเภทหลัง ภรรยาทั้ง ๗ จำแนกตามคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย การแสดงการเกื้อกูลกัน การปฏิบัติตัวต่อสามี พระพุทธองค์ทรงสอนให้เหล่าภรรยาสำรวจตนเอง สำหรับบุรุษสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการสำรวจอุปนิสัยเพื่อเลือกภรรยาหรือสตรีประเภทใดในการเป็นคู่ครอง ในพระไตรปิฎกไม่ได้มีการ

^{๗๗} วิ.ม.พ. (ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖.

^{๗๘} อัง.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒.

กล่าวไว้ว่าภรรยาประเภทใดดีที่สุด แต่จากเรื่องนางสุชาดาซึ่งเป็นสะใภ้ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางได้เลือกเป็นภรรยาจุฑาทาสีนัยว่าจะจะเป็นภรรยาที่ดีที่สุด หรือแม้แต่นางอสิทาสี^{๗๙} เป็นภรรยาที่มีคุณสมบัติของภรรยาหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นภรรยาจุฑามารดา ดุจพี่สาว ดุจน้องสาว หรือแม้แต่จุฑาทาสี ซึ่งถือว่านางอสิทาสีจัดเป็นหนึ่งในภรรยาที่สามีต้องการมากที่สุดในยุคนั้น

นอกจากนี้ จะเห็นว่ามีการปรากฏข้อมูลที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องภรรยาไว้ในหลายที่ด้วย เช่น ในวิตถสูตรที่มีเทวดาทูลถามว่าต่อพระพุทธเจ้าว่าอะไรที่สามารถเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “บุตรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ทั้งหลาย ภรรยาเป็นเพื่อนที่อดเยี่ยมในโลกนี้...”^{๘๐} แม้แต่ในมงคลสูตร สูตรที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นมงคล ได้กล่าวถึง สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ๕ ประการ คือ

- (๑) ให้เกียรติยกย่อง ทั้งในการกระทำและคำพูด ยกย่องเพราะสตรีนั้นอยู่ในฐานะภรรยา
- (๒) ไม่ดูหมิ่น สามีต้องไม่กระทำการใด ๆ ที่เป็นการล่วงเกินทั้งทางกาย วาจา และใจแก่ภรรยา เช่น ทุบตี รังแก กระทำเหมือนภรรยาเป็นทาส
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ สามีไม่ควรประพฤตินอกใจภรรยาโดยมีหญิงอื่น ไม่นำหญิงอื่นมาเลี้ยงเรือนเพื่อข่มเหงน้ำใจภรรยา
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ สตรีมอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านการเรือนให้ภรรยาเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ ทรัพย์สินที่ได้มาจากการประกอบสัมมาอาชีพของสามี ให้ภรรยาเป็นผู้เก็บรักษาเพื่อผลประโยชน์และทรัพย์สินแห่งครอบครัว
- (๕) ให้เครื่องแต่งตัว สตรีควรมีสื่อหีในทรัพย์สินอันเป็นมรดกของครอบครัว ไม่ตกอยู่ใต้การควบคุมของสามีเพียงฝ่ายเดียว^{๘๑}

ในฐานะที่ภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง ได้รับการบำรุงจากสามีด้วยฐานะ ๕ ประการดังกล่าว นั้น ภรรยาเองจะต้องอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ ประการเช่นเดียวกัน

- (๑) ภรรยาเป็นผู้จัดแจงการงานดี
- (๒) ภรรยาสงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- (๓) ภรรยาไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีนำมาแล้ว
- (๕) เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทุกอย่าง^{๘๒}

จะเห็นได้ว่าสถานภาพและบทบาทของภรรยาถือว่าดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับครั้งก่อนพุทธกาล ภรรยามีเสรีภาพทางความคิด และมีความอิสระที่สามารถจะกระทำการใดได้โดยตนเองมากขึ้น ภรรยาในพุทธกาลไม่ได้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสามี แต่ในทางกลับกันภรรยาและสามีมี

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๐๓/๔๗๙.

^{๘๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน มงคลตถ (ไทย) ๑/๓๘๘/๓๗๖.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน มงคลตถ (ไทย) ๑/๓๘๘/๓๗๙.

หน้าที่เกื้อกูลกัน อยู่เคียงข้างคอยให้กำลังใจ ร่วมทุกข์ร่วมสุขและรักษาผลประโยชน์เพื่อภาพรวมของครอบครัวที่สงบสุขแก่กัน

๒.๓.๒.๕ สตรีในฐานะหญิงหม้าย

ในสมัยพุทธกาล สตรีที่ตกอยู่ในฐานะหญิงหม้าย ไม่ได้ตกอยู่ในฐานะที่ถูกเหยียดหยันและต้องทนทุกข์ใจหลังจากสูญเสียสามีอีกต่อไป สตรีหม้ายไม่ได้ถูกตีค่าว่าเป็นบุคคลโชคร้ายหรือนำความเคราะห์ร้ายสู่ครอบครัวสามี พิธีสตีที่เคยปฏิบัติการมาในสมัยก่อนพุทธกาลถูกต่อต้านไป เพราะพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับความเชื่อในเรื่องพิธีกรรม โชคลาง อีกทั้ง พระพุทธศาสนาละเว้นการทำชีวิตสัตว์ให้ตรึงไป ดังเหตุการณ์ สตรีหม้ายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระธรรมทินนา ที่เป็นหม้ายเพราะสามีออกบวชเป็นภิกษุ พระธรรมทินนาก็ไม่ได้ถูกสังคมอินเดียต่อต้านหรือว่ากล่าวแต่อย่างใด มีเพียงข้อมูลที่ชี้ให้เห็นว่า เมื่อสามีตัดสินใจออกบวชได้ยกทรัพย์ทั้งหมดที่มีให้นางเป็นผู้จัดการต่อไป แต่นางก็ไม่รับแต่ตัดสินใจออกบวชตามสามีเพราะอยากบรรลุพระอรหันต์^{๘๓} อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะยอมรับให้หญิงหม้ายมีชีวิตมีศักดิ์ศรีมีเสรีภาพสามารถจัดการกับชีวิตของตนเองได้ แต่โดยแท้จริงแล้วในแง่ของความรู้สึกในการสูญเสียสามี ก็ไม่ทำให้สตรีสามารถหนีพ้นจากความทุกข์ทางใจไปได้ และพระพุทธศาสนาเองก็คำตอบให้กับสตรีผู้ประสบปัญหาจากความทุกข์ดังกล่าว ดังเหตุการณ์นางปฐาจาราที่สูญเสียสามีเนื่องจากถูกงูพิษกัดตาย รวมทั้งการสูญเสียบุตรบิดามารดา พี่ชาย ทำให้ต้องเป็นบ้า^{๘๔} แต่สุดท้ายเมื่อได้พบซึ่งหนทางพ้นทุกข์ที่มีในพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ก็เป็นหนทางสว่างยังผลให้ความทุกข์นั้นดับได้อย่างถาวร

๒.๓.๒.๖ สตรีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและทางธรรม

พระพุทธศาสนานำพาฐานะและอิสรภาพแห่งสตรีให้เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล สตรีไม่ได้ถูกกีดกันทางความคิดและจิตวิญญาณอีกต่อไป มีการยอมรับสตรีให้มีอิสรทางความคิดและการกระทำ การเปิดโอกาสในสตรีได้ศึกษาพระธรรมในสถานการณที่สังคมเต็มไปด้วยบรรยากาศของความไม่เสมอภาค ความไม่ทัดเทียมกันระหว่างบุรุษและสตรี สังคมอินเดียที่มีอคติทางเพศ ไม่ยอมรับความสามารถของสตรี ดังนั้นด้วยจุดมุ่งหมายที่พระพุทธองค์มี คือ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางเพศทั้งในด้านชาติตระกูล วรรณะ สร้างคุณค่าให้กับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าเพศใด การเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเพราะเชื่อมั่นในศักยภาพการบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกัน ดังปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกความว่า

“ทางนั้นชื่อว่าเส้นทางตรงที่คนนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาประทุนของรถนั้น สติเป็นเกราะกันของรถนั้น เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฐินำหน้าว่าเป็นนายสารถิ ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ผู้นั้นไปใกล้นิพพานด้วยยานนี้แล้ว”^{๘๕}

สตรีถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ความเป็นพุทธบริษัทครบถ้วนสมบูรณ์ เพราะสตรีเป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท ๔ มีหน้าที่ในการรักษาพระศาสนา การประกาศพระศาสนา และสืบทอด

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๓๐๓/๖๖๒.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๙๒/๖๔๔.

^{๘๕} ส.ส (ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐.

พระธรรมวินัยทั้งในฐานะของภิกษุณีและอุบาสิกา พระพุทธศาสนาที่ดำรงคงมั่น สืบต่อมาได้จนถึงในปัจจุบัน ก็ด้วยความมีอยู่ครบแห่งพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังมีความเคารพในพระรัตนตรัย ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ดังพุทธพจน์ของพระพุทธองค์ที่ว่า

“เมื่อตถาคตปรินิพพาน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัย ยังมีความเคารพ ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในกันและกัน นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรม ตั้งมั่นอยู่นาน”^{๘๖}

จะเห็นได้ว่าพุทธบริษัททุกกลุ่มต่างเป็นเจ้าของพระพุทธศาสนาด้วยกัน “พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วว่าพุทธบริษัททั้ง ๔ ไม่ใช่แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่มีทั้งพระสงฆ์และญาติโยม อุบาสก อุบาสิกา หรือบรรพชิต และคฤหัสถ์ทั้งหมดนี้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา เรามีสิทธิ์เท่ากัน”^{๘๗} และมีความหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเอื้อเพื่อ เอื้อประโยชน์ต่อกันและกัน หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ จะต้องทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และก่อนที่จะพระพุทธรูปจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระศาสดาทรงตรัสกับพระอานนทว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๘๘} ดังนั้น หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของเรา ก็คือ การรักษาพระธรรมวินัยนั่นเอง พระพุทธรูปทรงวางพระทัยในพุทธบริษัททั้ง ๔ ว่าพุทธบริษัทมีความเข้มแข็งแล้ว จึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน โดยพระองค์ได้ฝากพระธรรมวินัยไว้ ตั้งให้เป็นศาสดาของชาวพุทธ แล้วก็ฝากไว้ให้เป็นสิ่งที่เราจะต้องมีภาระรับผิดชอบในการที่จะศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง แล้วก็ประพาสสืบต่อกันไปพร้อมทั้งรักษาไว้ให้บริสุทธิ์ที่สุด

ในสมัยพุทธกาลมีข้อมูลปรากฏว่า มีสตรีเป็นจำนวนมากเลื่อมใสและเกิดความศรัทธาและเข้ามาเกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ซึ่งสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้นสามารถจัดเป็น ๒ กลุ่มคือ

- ๑) ภิกษุณี ผู้มีความเลื่อมใสและปรารถนาที่จะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา
- ๒) อุบาสิกา ผู้ที่รับเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเป็นสรณะ ทั้งยังครองเรือน

สตรีในฐานะภิกษุณี คำว่า ภิกษุณี ตามพจนานุกรม พจนานุกรมพุทธศาสน์ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หญิงที่ได้อุปสมบทแล้ว^{๘๙}

คำว่า ภิกษุณี หรือ ภิกษุณี ตามคัมภีร์ศัพท์วิเคราะหภาษาบาลี แสดงความหมายของภิกษุณีไว้ ๔ คำ^{๙๐}

- (๑) ผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ
- (๒) ผู้ทำลายบาปอกุศลธรรม

^{๘๖} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^{๘๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต , พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๖), หน้า ๒๘๘.

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพท์วิเคราะห พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง ๒๕๕๐), หน้า ๔๘๘.

(๓) ผู้ครองผ้าที่ถูกทำลายแล้ว

(๔) ผู้ได้บริโภคอมตรสคือพระนิพพาน

ในบรรดา พุทธบริษัท ๔ นั้น ภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ ๕ ปราภฏเรื่องราวในพระไตรปิฎก เรื่อง ภิกษุณีชั้นธกะว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงนิโครธารามเพื่อทูลขอโอกาสให้สตรีได้ออกบวชในธรรมวินัยของพระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ทรงตรัสห้ามไว้เสียถึง ๓ ครั้ง “อย่าเลย โคตมี เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^{๙๑} เมื่อพระนางไม่ได้รับอนุญาตก็เสด็จกลับด้วยความน้อยพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงจาริกต่อไปยังเมืองเวสาลี ทรงประทับอยู่ที่ภูฏาคารสาละ ปามหาวัน พระนางมหาปชาบดีทรงปลงพระเกศา ทรงพระภูษาย้อมผาดพร้อมด้วยสากิยานีจำนวน ๕๐๐ เสด็จตามพระพุทธองค์ด้วยพระบาทเปล่าถึงเมืองเวสาลี เมื่อมาถึงที่ประทับของพระพุทธองค์ พระบาททั้งสองข้างของพระนางก็พอง พระวรกายเต็มไปด้วยธูลี พระพักตร์เต็มไปด้วยน้ำพระเนตร ประทับยืนกรรแสงอยู่ที่ซุ้มประตูภายนอก เมื่อพุทธอนุชา พระอานนท์ได้เห็นพระนางพร้อมสากิยานีในสภาพเช่นนั้น จึงได้เข้าไปถามเพื่อให้ได้ความ ทราบว่าพระนางและสากิยานีทั้งหมดมีประสงค์ที่จะออกบวชเป็นบรรพชิต พระอานนท์จึงได้นำความดังกล่าวไปทูลขอพุทธอนุญาตซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงห้ามพระอานนท์ไว้เช่นเดียวกัน แต่ด้วยที่พระอานนท์เป็นผู้มีปัญญามาก จึงได้ทูลถามต่อพระพุทธองค์ว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่”^{๙๒} พระพุทธองค์ตรัสตอบ “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้” เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว พระอานนท์จึงได้ทูลขออนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีและสากิยานีทั้ง ๕๐๐ ออกบวชในธรรมวินัยนี้ ด้วยเหตุผลเพราะพระนางทรงมีอุปการะ เลี้ยงดูพระพุทธองค์แต่ครั้งวัยเยาว์ ประคับประคองดูแลถวายน้ำนมเมื่อครั้งพระมารดาเสด็จสวรรคต พระพุทธองค์ตรัสตอบพระอานนท์โดยหากพระนางสามารถยอมรับครุธรรม ๘ ประการได้ ถือว่าพระนางได้บวชในพระธรรมวินัยแห่งพระพุทธองค์ เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงทราบพร้อมทั้งน้อมรับนำเอาครุธรรมทั้ง ๘ เป็นข้ออุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ในสมัยพุทธกาลสตรีที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีสามารถสามารถ บวชได้ ๓ วิธี^{๙๓} แบบที่ ๑ คือ ครุธรรมปฏิบัติคหฬุปสัมปทา พระพุทธเจ้าทรงให้สตรีผู้ประสงค์จะอุปสมบทเป็นภิกษุณีต้องรับครุธรรม ๘ ประการ ซึ่งวิธีนี้มีเพียงพระนางมหาปชาบดีโคตมีเพียงพระองค์เดียวที่อุปสมบทด้วยวิธีนี้ ครุธรรมอันหนัก ๘ ประการมีดังนี้

(๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสามิจักรกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้นในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

^{๙๑}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^{๙๒}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕.

^{๙๓}ดูรายละเอียดใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, ภิกษุณีกับการพัฒนาศักยภาพสตรีในสมัยพุทธศาสนา พุทธจักร ๕๒ พ.ศ. ๒๕๕๑ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๓๕-๓๘.

(๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๓) ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกุศลมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๗) ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใดๆ ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

(๘) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๔๔}

แบบที่ ๒ คือ อัญญาจาริกอุปสัมปทา เป็นวิธีอุปสมบทของภิกษุณีโดยประกอบญัตติจุดตุถกัมมวาจา ๒ ครั้ง คือ อุปสมบทในสำนักภิกษุสงฆ์ แล้วไปขออุปสมบทในสำนักภิกษุณีสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง วิธีนี้เป็นวิธีการอุปสมบทภิกษุณีที่นิยมกระทำเป็นส่วนใหญ่

แบบที่ ๓ คือ พุเตนอุปสัมปทา เป็นวิธีอุปสมบทอย่างเดียวกับวิธีอัญญาจาริกทุกอย่าง แตกต่างที่ผู้ประสงค์จะอุปสมบท ไม่สามารถจะเดินทางไปขอรับการอุปสมบทในสำนักภิกษุได้ด้วยตนเอง เนื่องจากเกรงอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่สตรีในระหว่างทาง ดังนั้นกระทำโดยการส่งภิกษุณีผู้มีความรู้ความสามารถที่จะทำกิจนี้ให้สำเร็จได้ เป็นทูตไปอุปสมบทแทน

ก่อนการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ต้องมีการเตรียมตัวให้พร้อม ด้วยศรัทธา มีความอดทนทั้งกายและจิตใจ ถ้าอายุ ๑๘ ปีก็บวชเป็นสามเณรี ถือศีล ๑๐ ข้อ เมื่ออายุ ๑๘ ปีขึ้นไปก็บวชเป็นสิกขมานา ต้องถือศีล ๖ ข้อแรกในจำนวน ๑๐ ข้อ ได้แก่ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ละเว้นจากการลักทรัพย์ ละเว้นจากการประพฤตินอกใจสามี ละเว้นจากการพูดปด ละเว้นจากการดื่มสุรา เมรัย และละเว้นจากการบริโภคอาหารยามวิกาล อย่างเคร่งครัดตลอดระยะเวลา ๒ ปี หากล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่งจะต้องกลับมานับเริ่มต้นใหม่^{๔๕}

เมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ต้องทราบถึงนิสัย ๓ และอภินิหาร ๘ คือ นิสัย ๓ คือ สิ่งที่ภิกษุณีพึงมีไว้เพื่อความจำเป็น ได้แก่ อาหารที่บิณฑบาตมา ผ้าบังสุกุลจีวร และยาตองน้ำมูตร อภินิหาร ๘ คือ ข้อห้าม ๘ ประการ ได้แก่

^{๔๔}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล พ.ศ. ๒๕๓๙, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙), หน้า ๒๘๙-๒๙๒.

- ๑) ห้ามมีเพศสัมพันธ์
- ๒) ห้ามขโมยหรือเอาของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต
- ๓) ห้ามฆ่าสัตว์
- ๔) ห้ามอวดคุณวิเศษที่ตนไม่มี
- ๕) ห้ามมีความกำหนัดยินดีในการลู่บลำจับต้อง
- ๖) ห้ามปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีรูปอื่น
- ๗) ห้ามประพฤติตามพระภิกษุที่ถูกคณะสงฆ์ขับออกจากพระธรรมวินัย
- ๘) ห้ามแสดงความกำหนัดยินดีกับผู้มีความกำหนัดยินดีด้วยการจับมือ จับชายผ้า ยืนด้วยกัน สนทนาร่วมกัน อยู่ในมุ้งที่บัง และทอดการแก่ชายนั้น^{๔๖}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ปรากฏว่ามีสตรีเป็นจำนวนมากในทุกชนชั้นวรรณะของสังคมเข้ามาบวช ตั้งแต่สตรีในตระกูลกษัตริย์ไปจนถึงหญิงโสเภณี ซึ่งมีข้อมูลปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรี อีกทั้ง ยังความเสมอภาคมาสู่สตรีในวรรณะต่าง ๆ ให้เท่าเทียมกัน พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงแยกว่าภิกษุณีจะมาจากวรรณะใด หากสตรีเข้ามาบวชยังสำนักของพระพุทธองค์จะต้องปฏิบัติตามกรอบของพระวินัยเดียวกัน การที่สตรีจะบรรลุธรรมหรือไม่เป็นเรื่องของปัญญาและความรู้ ความสามารถ เป็นปัจเจกบุคคล จะเห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นบทบาทของสตรีว่าได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ ภิกษุณีได้พิสูจน์ความมีศักยภาพแห่งตัวเองในการบรรลุธรรมว่าสามารถกระทำได้ดีโดยมิได้ติดขัดในเรื่องข้อจำกัดทางเพศ มีข้อมูลปรากฏโดยมากที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องภิกษุณีในเป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ แสดงให้เห็นโดยแท้จริงว่า พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายจะยกย่องสถานะของสตรีในสมัยพุทธกาลให้ทัดเทียมบุรุษ มุ่งขจัดวรรณะ และระบบพิธีกรรมให้ออกไปอย่างสิ้นเชิง ทุกคนมีศักยภาพในตนเอง ซึ่งเป็นความสามารถที่ทุกคนสามารถพัฒนาได้จากปัญญาที่มีดังภิกษุณีที่มีประวัติและชื่อเสียงโดดเด่นที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ให้เป็นเอตทัคคะ คือ มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ จำนวน ๑๓ รูป ดังนี้

๑) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	วรรณะกษัตริย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้รัตตัญญู
๒) พระเขมาเถรี	วรรณะกษัตริย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้มีปัญญามาก
๓) พระอุบลวรรณาเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้มีฤทธิ์มาก
๔) พระปฐาจาราเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ทรงพระวินัย
๕) พระธรรมทินนาเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ธรรมกถึก
๖) พระนันทาเถรี	วรรณะกษัตริย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ยินดีในฉาน
๗) พระโสณเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ปรารถนาความเพียร
๘) พระสกุลาเถรี	วรรณะพราหมณ์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้มีตาทิพย์
๙) พระภัททาภุณณทเลสาเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้รู้แจ้งได้

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล พ.ศ. ๒๕๓๙, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙), หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

๑๐) พระภัททาภาปิลานีเถรี	วรรณะพราหมณ์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ระลึกชาติได้
๑๑) พระภัททากัจจนาเถรี	วรรณะกษัตริย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้บรรลุปัญญา
๑๒) พระกิสาโคตมีเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้ทรงจิวรเศร้าหมอง
๑๓) พระสิงคาลมาตาเถรี	วรรณะแพศย์	ภิกษุณีผู้เป็นเลิศด้านผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ^{๙๗}

การออกบวชเป็นภิกษุณีของเอตทัคคะทั้ง ๑๓ ท่าน มาจากหลากหลายเหตุผลด้วยกัน ไม่เกี่ยวกับชนชั้นวรรณะ ทุกท่านมีความเท่าเทียมกัน โดยภิกษุณีผู้วิจัยเห็นว่ามิชิวประวัติและเรื่องราวที่ความโดดเด่นจำนวน ๔ ท่าน คือ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ที่ทรงออกบวชเพราะเบื่อหน่ายในชีวิตของคฤหัสถ์ เพราะพระเจ้าสุทโธทนะ (พระสวามี) เสด็จประพินิพพาน พระองค์จึงกลายเป็นหญิงหม้าย รวมทั้งพระโอรสของพระนางคือพระนันทกุมารออกบวชเป็นภิกษุไปก่อนหน้า กรณีของพระภัททากัจจนาเถรี ตัดสินใจออกบวชเพราะรู้สึกท้อแท้หลังจากที่พระราหุลกุมารออกบวชเป็นสามเณร รวมทั้งเพื่อเป็นการประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ พระปฐาจารย์เถรีและพระกิสาโคตมีเถรี ออกบวชเพราะเผชิญกับความทุกข์มาก ผิดหวังในเรื่องของความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก พลัดพรากจากบุตร สามี บิดามารดา ดังนั้น หนทางทางพระพุทธศาสนานี้จึงเป็นคำตอบเดียวที่จะทำให้ความทุกข์นั้นดับไปได้อย่างสิ้นเชิง

ส่วนสถานภาพสตรีในฐานะอุบาสิกา คำว่า อุบาสิกา ตาม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า “อุบาสกอุบาสิกา หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ชายผู้หญิงที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง”^{๙๘}

คำว่า อุบาสิกา ตาม พจนานุกรมพุทธศาสน์ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย คนใกล้ชิดพระ ศาสนาที่เป็นหญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะปฐมอุบาสิกา หรืออุบาสิกาคนแรกในพระพุทธศาสนา มีอยู่สอง คือ นางสุชาดาผู้เป็นมารดาของพระยสะ และภรรยาเก่าของพระยสะ อุบาสิกาผู้เป็นอริยสาวิกา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ รวม ๑๐ ตำแหน่ง เช่น นางสุชาดา เป็นเอตทัคคะในบรรดาในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาผู้ถึงสรณะเป็นปฐม นางวิสาขา เป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นทายิกา^{๙๙}

คำว่า อุบาสิกา หรือ อุบาสิกา ตามคัมภีร์ศัพทวิเคราะห์ภาษาบาลี ให้ความหมายไว้คือ ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย^{๑๐๐}

^{๙๗} คุรยละเอียดใน อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕-๒๔๗/๒๖.

^{๙๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘๕.

^{๙๙} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖๙.

^{๑๐๐} คุรยละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพทวิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๘.

กล่าวให้เข้าใจง่าย อุบาสิกา คือ สตรี ผู้นับถือพระรัตนตรัย สตรีใด มีจิตใจเคารพและกล่าวคำถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่เคารพสักการะ สตรีนั้นชื่อว่าอุบาสิกา ดังที่ มารดาและอดีตภรรยาของพระยสะ ที่ได้เป็นอุบาสิกาคู่แรกในพระพุทธศาสนา โดยทั้งสองท่านได้กล่าวคำถึงพระรัตนตรัยว่า

“มะยัง ภันเต ภาควันตัง สะระณัง คัจฉามะ อัมมัญจะ ภิกขุสังฆัญจะ อุบาสิกาโย โนภาควา ธาเรตุ อัสสะตักเค ปาณูปเตา สะระณัง คะตาติ ตา จะ โลเก ปะฐะมัง อุบาสิกา อะหะสุง เต วา จิกา”

“หม่อมฉันทั้งสองขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำหม่อมฉันทั้งสองว่า เป็นอุบาสิกาผู้มอบชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ก็มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสะ ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสิกากล่าวอ้างพระรัตนตรัยคู่แรกในโลก”^{๑๐๑}

อุบาสิกากล่าวว่ามีส่วนสำคัญกับพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระจุนทะถึงความสมบูรณ์ครบถ้วนแห่งพรหมจรรย์ (คำสั่งสอน) ต้องประกอบด้วยองค์เหล่านี้ หากขาดข้อหนึ่งข้อใดไปจะไม่ทำให้พรหมจรรย์นั้นครบถ้วนเลย ดังนั้น อุบาสิกามีความสำคัญเพราะมีคุณสมบัติเท่ากับพุทธบริษัทอื่นๆ หากเราพิจารณาในประเด็นของผู้สนับสนุนความสำเร็จให้มีแก่พระภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี เราจะเห็นความสำคัญของอุบาสิกามากขึ้น

(๑) องค์พระศาสดาเป็นเถระ เป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ เป็นผู้บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัยล่วงกาลผ่านวัยมามาก

(๒) ภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ สามารถแสดงธรรมให้เห็นผลอย่างจริงจัง มีภิกษุชั้นกลาง และภิกษุบวชใหม่ ที่มีความสามารถอย่างเดียวกัน

(๓) ภิกษุณีสาวิกากผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลมทั้งชั้นกลางและภิกษุณีบวชใหม่ ที่มีความสามารถอย่างเดียวกัน

(๔) อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม

(๕) อุบาสิกาสาวิกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม^{๑๐๒}

นอกจากนี้ อุบาสิกาสามารถแบ่งประเภทออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

(๑) อุบาสิกาที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ คือ อุบาสิกาที่เป็นพระอนาคามี ปราศจากกามราคะ แต่ไม่ได้บวชเป็นบรรพชิต ไม่มีสามี ไม่ข้องเกี่ยวกับเมถุน

(๒) อุบาสิกาที่เป็นคฤหัสถ์บริโภคกาม คือ อุบาสิกาที่มีได้บวชเป็นบรรพชิต ยังครองเรือนกับสามี ยังมีกามราคะข้องเกี่ยวกับการเสพเมถุน

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๙/๓๗.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๗๓/๑๓๒-๑๓๓.

อุบาสิกาเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ เป็นบริษัทที่รวมสตรีทุกชนชั้น วรรณะ ไม่ว่าจะเป็น วรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือจัณฑาล สตรีที่เป็นอุบาสิกานี้จัดเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เพียงแต่มีได้ออกอุปสมบท แม้ว่าจะครองเรือนก็สามารถประพฤติปฏิบัติ ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันเข้มงวด อีกทั้ง อุบาสิกานี้ยังเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่มาก เพราะสตรีเหล่านี้มีความเลื่อมใสศรัทธาเป็นตัณหา สร้างคุณงามความดีโดยการให้ทั้งอามิสทาน อามิสบูชา อามิสสังคหะ แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ทรงยกย่องเท่ากับ ธรรมทาน ธรรมบูชา และธรรมสังคหะก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธความจำเป็นในการให้ในลักษณะดังกล่าวได้ เพราะหากขาดแล้วซึ่งอามิสทาน อามิสบูชาและอามิสสังคหะ ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ยาก จึงกล่าวได้ว่าสตรีในฐานะอุบาสิกาถือมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มีปรากฏข้อมูลทางคัมภีร์พระไตรปิฎก ว่าพระพุทธองค์ทรงกล่าวยกย่องและแต่งตั้งอุบาสิกาแม้มาจากวรรณะต่าง ๆ ให้เป็นเอตทัคคะ คือ ผู้มีความเชี่ยวชาญ หรือมีลักษณะที่เด่นเฉพาะรวม ๑๐ ตำแหน่ง ได้แก่

(๑) นางสุชาดา	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงสรณะก่อน
(๒) นางวิสาขา	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในการถวายทาน
(๓) นางขุชชุตตรา	วรรณะศูทร	เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นพหูสูตร
(๔) นางสาวดี	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้อยู่ด้วยเมตตา
(๕) นางอุตตรานันทมารดา	วรรณะศูทร	เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในฌาน
(๖) พระนางสุปวาสา	วรรณะกษัตริย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายรสอันประณีต
(๗) นางสุปเปีย	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้บำรุงภิกษุอาพาธ
(๘) นางกาติยานี	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสแน่นแฟ้น
(๙) นางกาลิ	วรรณะศูทร	เอตทัคคะในฝ่ายผู้ได้รับความเลื่อมใสเพราะฟังตามๆ กันมา
(๑๐) นางนกุลมารดาคหปตานี	วรรณะแพศย์	เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีความคุ้นเคยในพระศาสนา ^{๑๐๓}

จะเห็นได้ว่า สตรีที่มีได้บวชเป็นภิกษุณี ก็สามารถศึกษาธรรมะและมีส่วนเกื้อกูลพระพุทธศาสนาได้โดยเป็นอุบาสิกา สามารถสร้างบุญกุศลได้โดยการปฏิบัติ (ธรรมบูชา) และการถวายสิ่งของ (อามิสบูชา) สตรีเหล่านี้ มีส่วนช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอ้อมเพราะมีส่วนทำให้คนใกล้ชิดเข้าใจและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยิ่งเป็นสตรีจากวรรณะกษัตริย์ด้วยแล้ว ยิ่งเป็นกำลังสำคัญในการนำข้าทาสบริวารเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างของนางสาวดีที่ถวายจีวรและบิณฑบาตแก่พระอานนท์และภิกษุ ๕๐๐ รูปอยู่เป็นกิจวัตร^{๑๐๔} นางวิสาขา ผู้มีความ

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๓๒.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕/๒๐๗.

ศรัทธาและอุปถัมภ์พระพุทธานุภาพอย่างมาก วัตถุปัจจัยที่นางถวายนั้นมีมากมาย เช่น วัตบุพพาราม ผ้าอาบน้ำฝน หรือแม้แต่การทำให้บิดามารดาสามีหันมานับถือพระพุทธานุภาพได้^{๑๐๕}

๒.๔ สรุป

จากการศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาล ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า สังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล เป็นสังคมที่สะท้อนความตกต่ำของสถานภาพสตรีได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่าการดำเนินชีวิตของสตรีตกอยู่ภายใต้กรอบความเชื่อของสังคม วัฒนธรรมและประเพณีของพราหมณ์ที่สืบทอดกันมา สตรีมีข้อจำกัดให้อยู่ในกรอบของครอบครัวและการแต่งงาน เมื่อวัยเด็กอยู่ภายใต้การดูแลของบิดา เมื่อวัยสาวต้องพึ่งพาสามี เมื่อสามีเสียชีวิตจะต้องพึ่งพาบุตรของตน สตรีอยู่ในฐานะที่ตกต่ำ ต้องดำเนินตามกฎที่บุรุษพราหมณ์เป็นผู้กำหนดขึ้น เริ่มจากการถือกำเนิดเป็นบุตร ก็ถูกมองว่าเป็นเรื่องอัปมงคลของครอบครัว บุตรีไม่สามารถนำความเจริญมาสู่ครอบครัว อีกทั้ง ไม่สามารถนำพาดวงวิญญาณของบิดามารดาไปสู่สวรรค์ เพราะความเชื่อว่าบุตรชายเท่านั้นที่จะสามารถประกอบพิธีกรรมให้กับบิดามารดาที่ล่วงลับไป บุตรีถือเป็นภาระของครอบครัว เมื่อถึงวัยอันควร บิดามารดาจะต้องจัดหาทรัพย์สินเพื่อคู่ชอชายที่คู่ควรให้เป็นสามี เมื่อสตรีแต่งงานออกเรือนไปสู่ตระกูลสามี ต้องทำหน้าที่ในการดูแลสามีและคนในครอบครัวสามีอย่างดี หากโชคร้ายสามีเสียชีวิตต้องตกเป็นหญิงหม้าย ในบางสังคม มีปรากฏว่าสตรีไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามีด้วยพิธีสตี เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมปฏิบัติ ในเรื่องทางด้านศาสนา มีข้อมูลปรากฏว่าสตรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสนาในช่วงแรกยุคพระเวท โดยจะเห็นว่าสตรีได้รับสิทธิ์ในการศึกษาคัมภีร์พระเวทและต้องร่วมกับสามีในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สาธยายมนตร์ ต่อมาถึงสมัยพราหมณ์ สตรีถูกห้ามศึกษาพระเวทและห้ามข้องเกี่ยวในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาอย่างสิ้นเชิง เพราะสังคมพราหมณ์มองว่าสตรีเป็นเพศที่มีมลทิน เป็นเพศที่สกปรก โดยเฉพาะช่วงมีประจำเดือน สตรีจึงถูกมองและถูกปฏิบัติไม่ต่างอะไรกับคนในวรรณะศูทร (พวกกรรมกร คนใช้) จึงถือได้ว่าสังคมในยุคนี้ผู้ชายจึงเป็นผู้ทรงอิทธิพลมาก ด้วยประเด็นทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และระบบวรรณะ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมานั้นเองจึงถือเป็นมูลเหตุของในความไม่ทัดเทียมกันระหว่างบุรุษกับสตรี อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่าแม้ภาพลักษณ์ของสตรีอินเดียจะถูกมองในเชิงลบมาโดยตลอด หากพิจารณาถึงการให้ได้ว่าซึ่งความสำเร็จในหลาย ๆ ด้านหรือการจะรักษาซึ่งกฎและกรอบของประเพณี วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาให้ดำเนินต่อไปได้นั้น สตรียังมีบทบาทในหลาย ๆ ด้านที่ถือว่ายังมีความสำคัญและขาดเสียไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทภรรยา ซึ่งต้องปรนนิบัติดูแลสามีและคนในครอบครัวสามี แม้กระทั่งบิดามารดาในครอบครัวตนเอง บทบาทมารดาในการให้กำเนิดบุตรชาย เพื่อสืบทอดพิธีกรรมนำพาดวงวิญญาณของบิดามารดาพ้นจากนรกขุมปุตตะตามความเชื่อนั้น เป็นต้น

ต่อมาเมื่อพระพุทธานุภาพอุบัติขึ้นในสังคมอินเดีย ทิศนะของคนในสังคมเกี่ยวกับการดำรงชีวิต สถานภาพ และบทบาท รวมไปถึงสถานภาพสตรีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสถานภาพสตรีโดยให้อิสระภาพแก่สตรีในเรื่องของความคิดและจิตวิญญาณ สตรีสามารถแสดงศักยภาพที่มีได้ สตรีไม่ได้ถูกจำกัดด้วยกฎเกณฑ์ใด ๆ อีกต่อไป อีกทั้ง จุดเด่นสำคัญคือ พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่าสตรีมีโอกาสบรรลุธรรมได้เทียบเท่ากับบุรุษ จะเห็นได้ว่า การที่พระพุทธ

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๔๐/๓๗๙.

องค์ทรงอนุญาตให้สตรีออกบวชในพระพุทธศาสนาได้นั้น ถือว่าเป็นความสำเร็จในการยกระดับสถานภาพสตรีให้พ้นจากค่านิยมและธรรมเนียมปฏิบัติเดิม สตรีได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาใน ๒ บทบาท ได้แก่ ภิกษุณี คือ สตรีที่ไม่ครองเรือน ประพฤติซึ่งพรหมจรรย์ ไม่เกี่ยวข้องกับกามอีกต่อไป ออกบวชแล้วใช้ชีวิตอยู่ภายใต้กรอบของศีล ๓๑ ข้อ เป้าหมายคือการปฏิบัติตนเพื่อความหลุดพ้นขั้นสูง ส่วนอุบาสิกา เป็นสตรีที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดถือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง แม้ว่าอุบาสิกายังครองเรือน ก็ยังสามารถทำกิจกรรมเพื่อเป็นเกื้อกูลและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติตนในระดับเบื้องต้น

พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นโดยเด่นชัดแล้วว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะเรียนรู้และพัฒนาในขั้นสูงได้ อย่างไรก็ตาม เป็นบทพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าพระพุทธศาสนาเปิดกว้างยอมรับ สตรีแม้มาจากชนชั้นวรรณะที่ต่างๆ แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จใด ๆ ทั้งปวง สตรีที่มีความทุกข์ผ่านอุปสรรคในชีวิตมานับปการ หากด้วยความศรัทธาที่มีนำพาเข้ามาให้เกี่ยวข้องให้พระพุทธศาสนา ก็ยังผลให้สตรีนั้นพ้นจากความทุกข์ บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้เป็นผลสำเร็จ จากที่กล่าวมาพอจะสะท้อนให้เห็นว่า ฐานะของสตรีไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทของคฤหัสถ์หรือบรรพชิตนั้น มีข้อมูลปรากฏถึงบทบาทและความสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงยกย่อง โดยแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะ ผู้มีความเชี่ยวชาญหรือมีลักษณะเด่นเฉพาะในเรื่องนั้น มีภิกษุณีจำนวน ๑๓ ท่านและอุบาสิกา จำนวน ๑๐ ท่าน ซึ่งเป็นบทบาทที่เป็นแสดงการยกระดับสตรีให้มีคุณค่ามากขึ้นโดยลำดับ